

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Bakalářská práce

Viktorie Bartušková

Dvě cesty ke svobodě: Rumunsko a Československo

Two paths to freedom: Romania and Czechoslovakia

Praha 2019

Vedoucí práce: Mgr. Martin Štefek, Ph.D.

Ráda bych poděkovala vedoucímu své bakalářské práce Mgr. Martinu Štefkovi Ph.D. za odborné vedení a cenné rady při vypracování této práce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 9. 7. 2019

.....

Viktorie Bartušková

Klíčová slova:

Československo, Rumunsko, režim, sultanismus, post-totalitarismus, přechod, normalizace, Nicolae Ceausescu

Key words:

Czechoslovakia, Romania, regime, sultanism, post-totalitarianism, transition, normalization, Nicolae Ceausescu

Abstrakt:

Tématem mé bakalářské práce je komparace dvou komunistických režimů v Československu a Rumunsku. Při bližším zkoumání zjistíme, že se tyto dva režimy od sebe velice odlišují. Tyto dvě země jsem si vybrala záměrně, jako příklady dvou extrémů. Na jedné straně Československo, jako příklad hladké demokratizace bez jakýchkoliv větších konfliktů. A na straně druhé Rumunsko se svým tak atypickým režimem a násilným koncem komunistické éry. Časový rámec této práce bude v případě Rumunska rok 1969 (nástup Nicolae Ceausesca k moci) až do roku 1990. V tomto roce se konaly první svobodné volby. Časové rozmezí v případě Československa bude rok 1970 (počátek normalizace) až rok 1990, v tomto roce se také konaly první svobodné volby do parlamentu. Věnovat se budu popisu režimu v jednotlivých zemích, představení atmosféry v roce 1989 v Rumunsku i Československu a následnému popisu konce komunistického režimu v obou zemích a cestu k prvním svobodným volbám.

Abstract:

The subject of my bachelor's thesis is a comparison of the two communist regimes of Czechoslovakia and Romania. Upon closer examination, we find that these two regimes differed significantly from one another. I chose these two countries consciously as examples of two extremes. On the one hand, Czechoslovakia is an example of the smooth transition to democracy without any greater conflict. On the other hand, there is Romania with its atypical regime and its violent end to the communist era. For Romania, the timeframe covered by this paper ranges from 1969 (Nicolae Ceaușescu's ascent to power) to 1990, when the first free elections were held in the country. For Czechoslovakia, the timeframe is from 1970 (the start of Normalization) to 1990 – also when the first free parliamentary elections were held. I will describe the regime in each country, the atmosphere in Romania and in Czechoslovakia in 1989, and the end of the communist regime in both countries, including the path to the first free elections.

Obsah:

1. Úvod	7
2. Tranzitologie	11
2.1 Konec starého režimu	11
3. Typ režimu jako determinace jeho konce a následné přeměny	13
3.1 Linzova typologie režimu	13
3.2 Definice nedemokratických režimů dle Linze a Stepana	14
3.2.1 Demokratický režim	15
3.2.2 Autoritářský režim	15
3.2.3 Totalitní režim	16
3.2.4 Post-totalitní režim	17
3.2.5 Sultanismus	19
3.3 Linzův výklad determinace konce režimů jeho typem	20
4. Rumunsko před bodem zlomu	23
4.1 Ideologie	25
4.2 Vůdcovství	27
4.3 Mobilizace	30
4.4 Pluralismus	32
4.5 Shrnutí	34
5. Československo před listopadem 1989	37
5.1 Ideologie	37
5.2 Vůdcovství	42
5.3 Mobilizace	45
5.4 Pluralismus	46
5.5 Shrnutí	49
6. Rumunská revoluce	50
6.1 Atmosféra roku 1989	50
6.2 17. prosinec 1989	53
6.3 Po revoluci	54
7. Československo: rok 1989 a bod zlomu	56
7.1 Československo roku 1989	56
7.2 Listopad 1989 a počátek konce	59
7.3 Vyjednávání a volby v roce 1990	61
8. Závěr	65
9. Literatura a zdroje	69
10. Použité zkratky	71

1. Úvod

Dne 29. prosince 1989 ve Vladislavském sále v Praze je jmenován novým prezidentem Československa disident Václav Havel. Toto jmenování proběhlo za více jak měsíc od Sametové revoluce, která vypukla 17. listopadu 1989. Nic však nenاسvědčovalo tomu, že studentská pietní akce k 50. výročí od uzavření vysokých škol nacisty povede k takovémuuto sledu událostí. Shromáždění především vysokoškolských studentů mělo určenou trasu skrz centrum Prahy. Při tomto shromáždění se začala vykřikovat protikomunistická hesla jako např. „Jakeše do koše“ nebo „Masaryka na stovku“. Z pietní akce se začala stávat demonstrace proti komunistickému režimu. Kolem osmé hodiny večerní na Albertově i přes pokojný průběh akce, násilně zasahují jednotky pohotovostního pluku veřejné bezpečnosti a policie. Na demonstranty užívají vodní děla a obušky. I přesto je toto poslední násilný zásah vůči obyvatelstvu do konce komunistického režimu. Právě díky tomu si tato revoluce vysloužila přívlastek „sametová“. V následujících dnech se iniciativy ujímají disidenti a chartisté v čele s Václavem Havlem a zakládají občanské sdružení Občanské fórum. Toto sdružení posléze vyjednává s představiteli komunistického režimu, které končí rezignací vlády Ladislava Adamce, jmenováním první ne zcela komunistické vlády a následně rezignací prezidenta Gustava Husáka. Celý proces končí zvolením Václava Havla prezidentem.

Ve stejném roce v Rumunsku měl pád komunistického režimu a především prezidenta Nicolae Ceausesca zcela jiný průběh. Revoluce, která stejně jako u nás proběhla roku 1989, jen o měsíc později, byla velice násilná a s velkými ztrátami na životech. Násilný konec se nevyhnul ani samotnému Nicolaevu Ceausescovi, který byl společně se svou manželkou odsouzen a popraven samozvaným vojenským tribunálem. Násilí v zemi probíhalo ještě několik dní, než nová vláda v čele s bývalým komunistou a budoucím prezidentem Ionem Iliescou nařídila odevzdání všech zbraní.

Výzkumná otázka tedy zní: Z jakého důvodu byl průběh konců komunistických režimů v těchto dvou zemích tak odlišný? Je zřejmé, že se jedná o velice široké a komplexní téma. Je také jasné, že nelze postihnout všechny faktory, okolnosti a příčiny takového sledu událostí. Proto svou optiku při hledání odpovědi na tuto otázku zúžím a pokusím se tyto dvě události osvětlit pomocí teorie Juana J. Linze.

Linz svou teorii o konci nedemokratických režimů staví na jednom zásadním prvku a to je typ režimu, který v zemi panoval. Od typu režimu se poté odvíjí vše ostatní. Typ režimu determinuje, zda existují nějakí aktéři, kteří mohou mezi sebou komunikovat v „bodě zlomu“,

jak pád režimu nazývá Kunc a Dvořáková ve své knize. A tato existence jednotlivých aktérů dále determinuje to, zda je možná dohoda, ústupky nebo celkové odstoupení vládnoucí elity. Typ režimu také z jisté části determinuje ekonomickou a politickou situaci v zemi. Tedy zda je možný jakýsi omezený ekonomický pluralismus nebo ne a zda v zemi stále existují v jisté podobě politické a právní instituce.

Tento náhled na pád režimů nezohledňuje výsekově různé faktory, které by mohly mít na konec režimu vliv, jako je např. hospodářská a ekonomická situace země nebo mezinárodní situace. Linz definováním čtyř nedemokratických režimů skrze čtyři kategorie, které vymezil, dokázal tyto faktory postihnout celkově. Jedná o tyto čtyři typy nedemokratických režimů: totalitní, autoritářský, post-totalitní a sultanistický. A tyto čtyři typy jsou definovány skrze čtyři kategorie: vůdcovství, ideologie, pluralismus, mobilizace. Z těchto čtyř kategorií, z toho jak v jednotlivých typech režimů vypadají se dále větví mnoho faktorů, které situaci v zemi ovlivňují.

Nyní představím postup v této práci. První kapitola je tento úvod. V druhé kapitole představím obor, jehož okruh zájmu jsou právě konce režimů a přechody k demokracii. Jedná se o obor tranzitologie. Představím jeho počátky, vývoj a následně cíle výzkumu v tomto oboru. Zaměřím se více na tu větev tranzitologie, která se zabývá konci režimů, oním bodem zlomu. Podstatnou změnou v tomto oboru byl odklon pozornosti od vnějších jevů jako byla např. ekonomická či hospodářská situace, ale výzkum se zaměřil na jednotlivé aktéry, kteří tranzici ovlivňovali a na prostředí, ze kterého pochází. Jedná se o vnitrostátní aktéry. Jako literatura u této kapitoly mi bude sloužit kniha *Přechody k demokracii v teorii a praxi* od Marka Ženíška a kniha *O přechodech k demokracii* od autorů Jiřího Kuncce a Vladimíry Dvořákové.

Ve třetí kapitole představím Linzovu teorii, ze které budu v této práci vycházet. Stěžejní knihou v této kapitole a potažmo pro celou práci bude *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post – communist Europe*. V této knize Linz společně se Stepanem prvně představují jednotlivé typy nedemokratických režimů a jejich definici skrze čtyři kategorie. Jedná se o pluralismus, mobilizaci, vůdcovství a ideologii. Skrze tyto čtyři kategorie autoři představí charakteristiku daných režimů.

Ve čtvrté kapitole představím dobové reálie režimu v Rumunsku v letech 1965 až do roku 1987. Důvod, proč jsem si vybrala tento časový rámec, je ten, že se jedná o období vlády Nicolae Ceausesca. Období jeho vlády a on sám měl na konec komunistického režimu silný vliv. Důvodem proč začínám definicí režimu v Rumunsku už na začátku Ceausescovi

vlády je to, že bych ráda ukázala kontrast počátků této vlády a jejího konce. Historické skutečnosti a dobové realie budu aplikovat na čtyři kategoriích, skrze které Linz se Stepanem definují nedemokratické režimy. Představím typ ideologie a její moc v Rumunsku, míru pluralismus ve státě jak politického, tak i uměleckého a občanského, míru mobilizace obyvatelstva vládnoucím režimem a charakter vůdcovství. Tyto realie srovnám s definičními znaky jednotlivých režimů a určím, o jaký typ režimu se jedná. Nabízelo by se, že časový rámec bude uzavírat rok 1989, ve kterém přišel pád komunistického režimu v Rumunsku. Rokům 1988 a 1989 budu věnovat samostatnou kapitolu, ve které představím náladu a stav společnosti těsně před bodem zlomu.

V páté kapitole bude identicky definován režim v Československu. A i časový rámec bude podobný, tedy od roku 1972 až do roku 1989. Rok 1972 zde prezentuje již konsolidovaný normalizační režim dle historika Milana Otáhal. A to z toho důvodu, že jsou ukončeny prověrky ve straně, výměny stranických legitimací a jsou také dokončeny výměny osob na vedoucích pozicích podniků, škol a jiných institucí. Právě tato personální výměna, která postihla téměř všechny instituce v Československu, byla pro normalizační režim velmi podstatná a pro jeho samou podstatu. Proto tento časový rámec použiji i já ve své práci. Toto období zakončuje rok 1987 ze stejných důvodů jako je to v případě Rumunska.

V první podkapitole šesté kapitoly se zaměřím na soudobou situaci v Rumunsku v roce 1989. Důležitým prvkem v tomto roce bude jak v Rumunsku, tak i v Československu vztah k reformním snahám, které zahájil Michail Gorbačov. V Rumunsku byla odezva vůči reformním snahám nulová, respektive spíše nepřátelská ze strany Nicolae Ceausesca. Ten odmítal reformy z obavy ze změny směřování Východního bloku a oslabení socialismu. Odmítal především ekonomické reformy, i když v té době byl v Rumunsku nedostatek téměř všeho spotřebního zboží, potravin, pohonných hmot i energií. Druhá podkapitola již bude popis samotných událostí v prosinci 1989. Třetí podkapitola bude o situaci po svržení komunistického režimu a celé období bude uzavírat rok 1990, ve kterém proběhly první svobodné volby.

Sedmá kapitola, která se bude týkat Československa, bude v tématech podkapitol stejná jako v případě Rumunska. V první podkapitole se zaměřím na atmosféru roku 1989. Životní úroveň v Československu rozhodně nebyla tak kritická jako v Rumunsku. Přesto se hospodářská situace také zhoršovala. Některé zboží bylo nedostatkové, zásobování bylo problematické. Reformní návrhy přicházející z SSSR se ani v Československu nesetkaly s příliš velkým nadšením. Tedy pouze z části KSČ. Gorbačova perestrojka a ostatní části reformy vytvořily v KSČ rozkol, a to v názorech jak k nim má být přistupováno. Sovětský

svaz v roce 1987 proto zasáhl do personálního složení KSČ, aby upřednostnil reformám nakloněné členy strany. I přesto k žádným markantnějším změnám nedošlo. Druhá podkapitola se bude věnovat onomu „bodu zlomu“ v Československu a třetí podkapitola následnému vývoji, který završí rok 1990 a první svobodné parlamentní volby.

Osmá kapitola bude závěr celé práce, ve které shrnu poznatky o typu režimu v daných zemích a jaký vliv typ režimu v zemi měl na průběh jeho konce. Zda povoloval existenci některých aktérů a pokud ano, jak se zachovaly v klíčových situacích a jaké zvolily cesty. Devátá kapitola je seznam veškeré použité literatury.

2. Tranzitologie

Jak již bylo zmíněno v úvodu práce, teorie přechodů nebo-li tranzitologie (termín, který používá V. Dvořáková a J. Kunc ve své práci) se v politologii prvně objevuje na počátku 60. let. V počátcích této teorie stáli v čele zájmu demokracie, které se zhroutily nebo byly násilně přeměny v nedemokratický, autoritářský režim. Iniciátorem tohoto zájmu byla především situace v jižní Americe. Příkladem může být Chile. Ta měla fungující demokracii od konce 50. let 20. století až do roku 1973.¹ V tomto roce proběhl v Chile vojenský převrat a 11. 9. 1973 se moci ujala vojenská junta v čele s generálem Augustem Pinochetem.

O něco později se zájem teoretiků obrátil k problematice konců nedemokratických režimů a jejich transformování buď v demokratický režim, nebo jiný typ nedemokratického režimu. Především rok 1989 byl pro tuto disciplínu velice bohatý a v 90. letech vychází také mnoho publikací, které si udržují svůj vysoký standart a relevanci dodnes.² Jedná se např. o dílo *Democracy and the market. Political and economic reforms i eastern Europe and latin America* (1991) od Adama Przeworského, text *What democracy is...and id not* (1991) od T. L. Karlové a Philippa Schmittera nebo kniha *The third wave: Democratization in the late twentieth century* (1991).

I tento obor politické vědy se dělí na několik větví a každá z nich má své pole výzkumu. První větev tranzitologie se zabývá otázkou, jaké země se dají požadovat za konsolidované a ustálené demokracie, které jsou částečně demokratické nebo se snaží určit typ režimu, který ten předchozí nahradil.

Druhá podstatná větev tranzitologie je ta, která se snaží analyzovat a utřídit alternativní konce nedemokratických režimů.

2.1 Konec starého režimu

Výzkum konce nedemokratických režimů je poměrně nedávná záležitost. V předchozích letech a na samotných počátcích tranzitologie se teoretici spokojili s vysvětlením, že totalitarismy končí válkou a diktatury jiného druhu jsou ukončeny svržením diktátora a úzké kliky jeho stoupenců díky působení vnitřních a vnějších

¹ ŽENÍŠEK, Marek: *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk s.r.o., 2006, str. 10

² Tamtéž str. 10

demokratických sil.³ Po nějaké době si teoretik Nicos Poulantzas všiml jisté provázanosti mezi vznikem a zánikem „specifických režimů“. Za příklad dává např. bonapartismus, fašismus nebo vojenské diktatury. Ty zanikají v totožné krizi, jako ze které vzešly.⁴

Tato teorie svádí ke zkoumání okolností této krize. Mezi tyto okolnosti se řadí např. ekonomická situace v dané zemi, stav hospodářství a životní úrovně a sociální napětí a rozdíly ve společnosti.

Pokud tedy je v jisté zemi diktatura, země je ve vážných ekonomických problémech, většina obyvatel žije v chudobě a pouze úzká vrstva obyvatel (nejčastěji ti, kteří jsou blízcí vládnoucímu režimu) žijí v blahobytu, pak se nám zpětně jeví jako logické, že vláda je svržena nespokojenými občany.

Na co se tedy v tomto retrospektivní pohledu zapomíná, jsou aktéři. Nám se tento vývoj událostí může zdát nanejvýše logický a předvídatelný, ale soudobí aktéři měli před sebou celou škálu alternativ a možných dopadů jejich počíná, které neměli šanci odhadnout.

Marek Ženíšek ve své knize „Přechody k demokracii v teorii a praxi“ vidí jako problematické už samotný výraz „přechod“. Dle jeho názoru to značí, že víme, kam se přechází a co tam čeká. Opak je pravdou. Aktéři, kteří byli ve středu dění při „bodu zlomu“, jak konec režimu nazývá Kunc a Dvořáková, neměli žádnou představu, co po zhroucení současného režimu může nastat.

Adam Przeworsky upozorňuje, že slovo „přechod“ už naznačuje možný výsledek po zhroucení současného režimu. Ten je ale soudobým aktérům skrytý. Przeworsky považuje slovo „přechod“ za nevhodný z toho důvodu, že není jistota, kam se vlastně přechází. Možná s nadsázkou navrhuje používat slovo „odchod“, tedy např. odchod od komunistického režimu.⁵ Toto však nebyla snaha o revizi terminologie, spíše upozornění na nedokonalost názvosloví v tranzitologii. Zatím se budeme muset spokojit se slovem přechod.

³ KUNC, Jiří, DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra: *O přechodech k demokracii*. Praha, Sociologické nakladatelství, 1994, str. 53

⁴ Tamtéž str. 53

⁵ ŽENÍŠEK, Marek: *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk s.r.o., 2006, str. 19

3. Typ režimu jako determinace jeho konce a následné přeměny

Samotnou Linzovu a Stepanovu teorii, která je pro tuto práci stěžejní představím až v další podkapitole. Pouze úvodem představím její klíčovou myšlenku. Linz se Stepan a i další teoretici z oboru tranzitologie si všimli, že zhroucení režimů a jejich následný vývoj se od sebe v jednotlivých zemích velice liší. V jedné zemi se představitelé vládnoucího režimu a opozice dokážou dohodnout a bez větších komplikací nedemokratický režim skončí a po prvních demokratických volbách je nahrazen fungující demokracií. V jiné zemi je režim svržen násilnou revoltou a na jeho místo nastoupí jiný nedemokratický režim. Jak bylo zmíněno výše u představení oboru tranzitologie, z počátku se většina teoretiků snažila tyto rozdíly vysvětlit např. ekonomickou a hospodářskou situací v zemi. To se po nějaké době ukázalo jako nedostačující vysvětlení tak komplexního fenoménu jako je konec jednoho režimu a přechod k jinému. A jak také bylo zmíněno v předchozí kapitole, pozdější teoretici tranzitologie se začali zaměřovat na aktéry. Na jejich chování během bodu zlomu, jejich strategie a cesty, které si zvolily.

Linz se Stepanem na tuto myšlenku přistoupily také, ale v širším měřítku. Aktéři přeci museli pocházet z nějakého prostředí. A právě na to se oba autoři zaměřují. Na prostředí, respektive na situaci, tedy režim, ze kterého aktéři pocházejí. Vůbec samotný režim tyto aktéry vytváří. Jeden režim umožňuje vznik jisté politické opozice, která má vůli, myšlenku a podporu s vládnoucím režimem vyjednávat. Naopak v jiném prostředí, jiném režimu žádná platforma, na které mohou dvě strany vyjednávat, neexistuje. Jsou zde pouze občané, kteří nemají žádnou představu, co by po tomto režimu následovat. Mají jen přání, aby již skončil a vezmou iniciativu do svých rukou.⁶ Dalším specifickým příkladem je převzetí moci armádou. Scénářů může být mnoho, ale Linz se Stepan se snažily najít nějakou logiku či podmínky, které musí být splněny, aby k takovému scénáři došlo. Základem však jsou typy režimů. Linzovu typologii představím v následující podkapitole.

3.1 Linzova typologie režimu

Jak bylo zmíněno hned v úvodu, klíčovým prvkem této práce je typ

⁶ LINZ, Juan J., STEPAN, Alfred: *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post – communist Europe*. Baltimore a Londýn, The Johns Hopkins University Press, 1996. str. 3

nedemokratického režimu. Problém, se kterým se Juan Linz a Alfred Stepan potýkají je ten, že v počátcích výzkumu nedemokratických režimů existovaly pouze dva typy: nedemokratický a totalitární. Později v roce 1964 vychází článek „An authoritarian régime: Spain“ ve kterém autor Juan Linz chce poukázat na problém, že režim ve Španělsku nelze považovat ani za demokratický a ani za totalitní. Režim, který panuje ve Španělsku má zcela jinou vnitřní dynamiku a logiku. Tím vymezuje třetí typ nedemokratických režimů: autoritářský. Autoritářský režim definoval skrze čtyři kategorie, které následně aplikoval i na další typy. Jedná se o:

- a. Míra pluralismus
- b. Ideologie
- c. Vůdcovství
- d. Mobilizace

Definice autoritářského režimu zní takto: „*Autoritářský režim je politický systém bez propracované vůdčí ideologie s nízkým a neodpovědným pluralismem. Je zde však výrazná mentalita režimu bez intenzivní či extenzivní politické mobilizace obyvatel až na některé okamžiky vývoje autoritářského režimu. V čele režimu je jeden vůdce či velmi malá skupinka lidí, kteří uplatňují svou moc ve špatně definovaných a to vcelku předvídatelných mezích.*“

Jak později vyšlo najevo, konkrétně v letech 1978 až 1987, spadalo do definice autoritářského režimu až 90% všech nedemokratických režimů na světě.⁷ Nastal tedy stejný problém jako v 60. letech, tedy že existovalo příliš málo a příliš široce pojatých definičních kategorií pro nedemokratické režimy. Především problematické bylo, že realie a struktura režimů, které v jednotlivých zemích panovaly, a přesto všechny byly označeny za autoritářské, se od sebe drasticky lišily. Linz se Stepanem proto přichází s dalšími dvěma kategoriemi nedemokratických režimů a to jsou: *posttotalitní a sultanistické režimy*.

3.2 Definice nedemokratických režimů dle Linze a Stepana

V typologii, kterou vypracovali Linz společně se Stepanem, máme na výběr z pěti typů režimů: demokratický, totalitní, post-totalitní, autoritářský a sultanistický. K jejich popsání a definování autoři využívají ony čtyři kategorie, které jsem představila na začátku této kapitoly: vůdcovství, pluralismus, ideologie, mobilizace. Všechny tyto typy režimů nyní

⁷ LINZ, Juan J., STEPAN, Alfred: *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post – communist Europe*. Baltimore a Londýn, The Johns Hopkins University Press, 1996. str. 3

představím a díky tomu poté ve čtvrté a páté kapitole budu schopna Československý režim v 80. letech a režim v Rumunsku za vlády Ceausesca přiřadit k odpovídajícímu typu na základě historických reálií. K popsání režimů použiji Linzovi čtyři kategorie.

3.2.1 Demokratický režim

Vůdcovství je v demokratickém režimu svěřeno zástupcům politických stran, kteří byli zvoleni ve svobodných a rovných volbách. Tyto volby se musí periodicky opakovat, aby vždy vzešla nová vláda. Také volby a obecně pravomoc vlády musí být v souladu se zákony a ústavou dané země.

Mobilizace je v demokratickém režimu nízká. Je však nahrazena participací. Občané participují na chodu státu při volení svých zástupců nebo členstvím v politické straně. Stát nijak nenutí občany k aktivitě, ale podporuje je být aktivními občany. Při participaci je také velmi důležité ctít opoziční strany a opoziční názory, které však také musí být mírumilovné a v souladu se zákony země.

Ideologie v demokratické zemi existuje v podobě ctění základních lidských práv a svobod a také oddanost k právům a zákonům. V demokratickém režimu by také měli být respektováni lidé z jakékoliv menšiny a jakéhokoliv náboženství či sexuální orientace.

Pluralismus v demokratickém zřízení existuje v mnoha oblastech. Je zde samozřejmě politický pluralismus, tedy že člověk může zvolit kohokoliv, kandidovat za jakoukoliv stranu či svou stranu založit. Je zde ekonomický pluralismus, sociální či náboženský.

3.2.2 Autoritářský režim

Vůdcovství v autoritářském režimu je v rukou jednotlivce či malé skupiny. Jejich jednání je ve špatně definovaných za to vcelku předvídatelných mezích.⁸ Existuje spolupráce mezi skupinami staré elity.

Mobilizace je v tomto typu režimu velice nízká nebo neexistuje. Objevuje se pouze v určitých obdobích vývoje autoritářského režimu.

Autoritářský režim nemá vypracovanou ideologii, která by ovlivňovala vládu nebo každodenní život občanů, za to má výraznou mentalitu.

⁸ LINZ, Juan J., STEPAN, Alfred: *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post – communist Europe*. Baltimore a Londýn, The Johns Hopkins University Press, 1996. str. 45

Politický systém je omezený a není zde odpovědný politický pluralismus. O něco větší míra pluralismus existuje v ekonomice a společnosti. Pluralismus existuje díky kořenům, které má ze společnosti předcházející ustanovení režimu. Je zde také malý prostor pro jistý druh opozice.

3.2.3 Totalitní režim

Moc a kroky vůdce v totalitním zřízení se pohybují v nestanovených limitech a jsou velice nepředvídatelné. Nejčastěji má téměř veškerou moc v rukou jeden vůdce, který oplývá jistým charismatem. To je však z části budováno díky ideologii a propagandě. Jednání vůdce je jak pro nečleny strany, lidi z venku, tak i pro členy vládnoucí skupiny i jejich elity často nepředvídatelné. Pozice v nejvyšších patrech vlády v totalitním zřízení záleží na úspěších a oddanosti straně.

Mobilizace u totalitního režimu je vysoká a všudypřítomná. Režim požaduje participaci občanů v organizacích vytvářených a vedených režimem. Je dáván důraz na aktivitu a entuziasmus směrem ke straně a režimu. Strana se také snaží zasahovat i do soukromého života občanů.

Totalitní ideologie je velice přesně vypracovaná a snaží se ovládnout a ovlivnit každý aspekt běžného života i chodu státu. Tato ideologie směřuje k jakési dosažitelné utopii. O toto dosažení se musí snažit každý a k tomu ho také totalitní režim vede. Ideologie v totalitním zřízení se však nevztahuje pouze na to, jak má ideální stát vypadat, ale soustředí se na mnoho dalších aspektů. Na ideální typ člověka, který má v takovém státě žít a ideální typ společnosti a jejího celku. Díky této představě se snaží zasahovat do života jedince, aby ho přetvořil k obrazu svému.

Pluralismus téměř neexistuje. Vládnoucí strana je jediná povolená a proto má jakýsi „monopol na moc“.⁹ Toho dosáhla díky úplné eliminaci jakýchkoliv politických protivníků či oponentů. Jak bylo výše zmíněno, totalitní stát a jeho ideologie zasahuje do každého aspektu státu. Proto není možný ani společenský ani ekonomický pluralismus.

⁹ LINZ, Juan J., STEPAN, Alfred: *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post – communist Europe*. Baltimore a Londýn, The Johns Hopkins University Press, 1996. str. 45

3.2.4 Post-totalitní režim

Post-totalitní režim se liší od třech předchozích v tom, že je nástupcem jiného režimu, tedy totalitního. Nevznikne hned, ale jednotlivé části a aspekty totalitního režimu se pomalu mění a přetváří až do post-totalitního uspořádání. Jedná se tedy o jakousi novou vývojovou fázi. Post-totalitní režim se objevuje především ve státech, které prodělaly období totalitní vlády v čele s komunistickou stranou.

Vedení v post-totalitním režimu stále pochází z jedné vládnoucí strany. To je také stále klíčový faktor, jak pro totalitární, tak post-totalitární režim. V čele, ale už není pouze jeden člověk, který je obklopen úzkým kruhem stranické elity. Moc je rozdělena do více center, do více institucí. V případě komunistických zemí se jedná o polytbiro, sekretariát, jednotlivá ministerstva armádu a další. Jak už ale bylo řečeno, vrcholné funkce ve státech jsou vždy obsazeny osobami, které jsou členy strany, a především jsou prověřené a tudíž pro režim důvěryhodné. Na rozdíl od totalitárního režimu tyto osoby nemusí projít všemi stranickými příčkami. Důležitá je stranická příslušnost, ale už se tolik nehledí na skutečnou oddanost ideologii strany, jako spíše na oddanost současnému vedení. Vedoucí pozice mohou zastávat i technokraté strany.

Mobilizace se v post-totalitních státech snížila pouze na opakuje se projevy věrnosti straně a ideologii. Jedná se například o každoroční svátky či významná výročí pro danou zemi, při kterých jsou lidé nahnáni do průvodů s transparenty nesoucí hesla, která už postrádají svůj burcující účel. Strana už nevyžaduje po lidech aktivní zapojení do stranických organizací a nevyžaduje to tolik ani od členů strany. Mobilizace občanů se stala rutinní, nudnou a vyčpělou záležitostí.

Ideologie strany stále existuje, ale její osud je podobný jako u mobilizace obyvatel. Stále zde existuje, ale spíše koexistuje s všední realitou, než že ji ovlivňuje. Je oslabena víra v utopii, kterou slibovala totalitní ideologie. Nastal posun od entuziasmu k pragmatickému konsenzu, který je založen na pragmatismu a omezené možnosti debaty ohledně ideologie.¹⁰

Pluralismus je velice omezený. Stále je u moci jedna strana, která má jako v případě totalitního zřízení, monopol na moc. V post-totalitním režimu však už existují např. disidentské skupiny či jiná opoziční uskupení, která jsou režimem postihována, ale stát se nesnaží o jejich úplnou destrukci. Stejně tak existuje jistý sociální a ekonomický pluralismus.

¹⁰ LINZ, Juan J., STEPAN, Alfred: *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post – communist Europe*. Baltimore a Londýn, The Johns Hopkins University Press, 1996. str. 45

V post-totalitních komunistických státech existuje tzv. druhá ekonomika, tedy šedá ekonomika a tzv. paralelní společnost. To znamená, že na jednu stranu se lidé řídí zákony režimu a přistupují na jistou mobilizaci, která je po nich vyžadována, ale osobně s režimem nesouhlasí a v soukromém životě se snaží od něj co nejvíce držet dál. Existuje také výraz „druhá kultura“. Ta představuje umění, které není ve shodě s požadavky režimu. Jedná se např. o hudbu či filmy.

Linz se Stepanem poté rozděluje post-totalitarismus na tři další podkategorie:

a) Ranný post-totalitarismus

Jedná se o typ post-totalitního režimu, který má některými svými prvky stále blízko k totalitarismu. V čem se však od totalitarismu liší, je vláda a vůdcovství. Nejedná se už o vládu jednotlivce s neomezenou mocí, ale širšího okruhu stranických špiček.

b) Zamrzlý post-totalitarismus

Tento typ post-totalitarismu podle Linze a Stepana byl v Československu v období normalizace, tedy od roku 1972 až do roku 1989. Tento typ se vyznačuje tím, že téměř ani jedna z kategorií se nijak nevyvíjí a je stále zamrzlá v jednom a tom samém bodě. V čem se ale tento typ post-totalitárního režimu odlišuje, je to, že v malé míře toleruje existenci kritiků režimu a skupiny, do kterých se sdružují. Není tím však myšleno, že by je systém respektoval jako opozici nebo je nechal volně provádět svou činnost. Toleruje je způsobem, že se je nesnaží zcela zlikvidovat např. velmi vysokými tresty odnětí svobody nebo dokonce fyzickou likvidací.

c) Vyvrálý post-totalitarismus

Tento typ režimu se podle obou autorů dal nalézt v Maďarsku v letech 1982 až 1988. Režim se vyvíjí a mění téměř ve všech dimenzích. Jeden aspekt, ale stále přetrvává a to je vedoucí úloha vládnoucí strany ve státě. V tom to typu režimu se objevují náznaky jak ekonomického tak sociálního pluralismu. Linz se Stepanem zmiňují fenomén „paralelní kultura“. Jedná se například o samizdat nebo undergroundový typ umění, který není státem oficiálně povolen, ale ani není zcela likvidován. Je tolerován.¹¹

¹¹ LINZ, Juan J., STEPAN, Alfred: *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America*. Baltimore a Londýn, The Johns Hopkins University Press, 1996 str. 45

3.2.5 Sultanismus

První, kdo přišel s výrazem „sultanismus“ byl Max Weber. Tímto slovem popisoval extrémní formu patrimonialismu, jednoho ze tří typů legitimního panství, které Weber definoval. „Patrimonialismus a jeho extrémní forma sultanismus nastává, když tradiční vůdcovství si rozvíjí administrativu a vojenskou moc, které jsou čistě instrumentem vládce... Tam kde je legitimita čistě tradiční i když se odvíjí od autonomie vůdce tak se jedná o patrimonial authority. Pokud však vládce jedná čistě na základě svého uvážení, tak se jedná o sultanismus,“¹² Sultanismus je extrémně personalizovaný typ nedemokratického režimu.

V čele vlády a celého státu je pouze jeden člověk, jeden vůdce. Jeho moc je neomezená a není podřízena žádné politické, legitimní nebo právní instituci. Jednání vůdce je nevypočitatelné, řídí se pouze svým úsudkem. V tomto režimu jsou časté dynastické tendence. Vůdce se také obklopuje svou nejbližší rodinou, kterou také často dosazuje do nejvyšších funkcí ve státě. Věrnost si vůdce udržuje střídavým užíváním strachu a teroru a odměň a výsadního postavení jeho blízkých. Jeho okolí a podřízení cítí věrnost pouze vůči samotnému vládci, nikoliv nějaké politické straně či ideologii.

Mobilizace je v sultanistickém režimu vcelku nízká, je pouze občasná. Mobilizace obyvatel se uskutečňuje pouze při ceremoniálních příležitostech např. vojenské přehlídky. Vládce také mobilizuje určitou část obyvatel, aby zastrašovala a šikanovala zbytek obyvatelstva ve jménu věrnosti vládci a také za účelem zastrašení.

V tomto režimu také není žádná vypracovaná ideologie. Klíčovým prvkem je glorifikace, zbožštění vládce a vágní užívání symbolu ve prospěch onoho zbožštění. Tomuto zbožštění nevěří jak okolní svět tak ani blízcí či blízký personál, ale je podporováno ze strachu z vládce.

Jistý pluralismu zůstal zachován, ale každá instituce či skupina zcela podléhá moci vládce. Ta, jak bylo výše řečeno, je ničím neomezená a proto žádná skupina, jednotlivec nebo instituce se nemohou vyhnout jeho vlivu. V sultanistickém státě není žádná vláda práva, jednání vládce je zcela na jeho uvážení.

¹² LINZ, Juan, CHEHABI, H.E. : *Sultanistic regimes*. Baltimore a Londýn, John Hopkins University press, 1998. str. 4

3.3 Linzův výklad determinace konce režimů jeho typem

Z předchozí kapitoly je evidentní, že stav společnosti, institucí a celého státu, je velmi odlišný v závislosti na režimu, který je u moci. Jednotlivé aspekty režimu, tak jak byly výše popsány, mají na chod státu a jeho obyvatele silný vliv a formují tím i jeho směřování. A tímto směřováním a charakteristikou situace v daném státě je ovlivněn i styl tranzice z původního režimu do jiného.

Jedním z typů přechodu je pakt. Ten však není možný u všech typů režimů, naopak dle Linze a Stepana je pravděpodobný v malém počtu případů. Stepan upozorňuje na tři poznatky ohledně paktů, na které musí být brán zřetel. První je ten, že demokratická tranzice nemusí nutně obsahovat pakt. Druhý: pakty mohou být jak demokratické, tak naopak může pakt zapříčinit jinou formu nedemokracie. Jedná se například o pakt, který vyloučí jednu skupinu z možnosti podílet se na vládě na úkor nadreprezentace skupiny jiné. A třetí podstatný bod týkající se paktů je ten, že vytvoření paktu nezaručuje jeho fungování. Aby pakt fungoval a přetrval, je nutné, aby vůdci, kteří o paktu vyjednávali, měli jasnou představu a organizovanost při vyjednávání a také, aby jejich političtí sympatizanti byli ochotní pakt dodržovat a respektovat ho.

To, ale trochu předbíháme. Aby nějaký pakt vznikl, musí mu předcházet jednání stran a jejich aktérů. Tranzitologie a literatura která se zabývá tranzicí definuje dva druhy aktérů z každé strany a to jsou „moderates“ a „hard-liners“.¹³ Jednání probíhá mezi moderátory vládnoucího režimu a opozice a za účasti a zapojení zastánců tvrdé linie („hard-liners“) z obou stran, tedy ze strany opozice a vládnoucího režimu.¹⁴ Pokud jsou přítomni všichni tito aktéři, lze mluvit o „four – player game theory model“.

Je však několik podmínek, které musí být dodrženy, aby se skutečně jednalo o model čtyř hráčů, při vyjednávání. Moderátoři z řad vládnoucího režimu musí mít jistou autonomii ve svém jednání, aby mohli v případě nutnosti vytvořit novou strategii či vést taktická vyjednávání s moderátory z řad opozice. Ti naopak musí držet jistou kontinuálnost a linii při vyjednávání. Musí také mít podporu svých sympatizantů a celkové oprávnění k tomu vést

¹³ LINZ, Juan J., STEPAN, Alfred: *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post – communist Europe*. Baltimore a Londýn, The Johns Hopkins University Press, 1996
str. 61

¹⁴ Hard-liners jsou ti ve straně, kteří zastávají neměnnou a často i extrémní ideologii jejich strany a nepřipustí žádné její změny či ústupky od ní.

dialog s druhou stranou.¹⁵

Model o čtyřech hráčích je dle Linze možný pouze u dvou typů režimů a to je režim autoritářský a post-totalitní. Pokud si připomeneme jejich definici, konkrétně definici skrze kategorii „Pluralismus“, uvidíme, že už z principu svého charakteru tyto dva režimy umožňují jistou existenci opozice či disentu. U sultanismu je nemožnost existence modelu čtyř hráčů daná tím, že vůdce v tomto typu režimu spojil veřejnou a osobní moc dohromady. Existují zde jednotky, které mají za úkol napadat či zlikvidovat jakýkoliv odpor vůči vůdci a to buď ze strachu, nebo naopak z vidiny odměny. Také celá moc státního aparátu stojí a padá na osobnosti vůdce, tedy nemůže se objevit ani žádný moderátor z řad vládnoucího režimu.

U totalitního režimu je problém obdobný. Ve většině případů režim také stojí na jedné osobě, tedy nikdo z vládnoucí strany se neodvážá být oním moderátorem. Naopak celá strana a vrchní vedení je tvořeno tzv. hard - linery. A jak jsem popsala v poznámce, ti nepřipustí žádnou změnu nebo reformu strany a jejích myšlenek. U totalitního režimu může existovat maximálně jakýsi půlhráč. Jedná se o undergroundovou opozici. Ta má ale dost problémů se samotnou existencí v totalitním režimu, a proto je nemožné, aby její představitelé měli sílu, zdroje a vůbec možnost vést s představiteli režimu nějaká jednání.

Autoritářské a „vyzrálé“ post-totalitní režimy mohou vyprodukovat čtyř člennou hru. (Vyzrálé režimy myslí Linz např. v Maďarsku v 80. letech).

Na příkladu paktu je tedy prvně demonstrováno, jak prostředí režimu determinuje jeho vyjednávací možnosti. Sice bylo zmíněno, že pakt nemusí nutně vést k demokratizaci země, ale je to jedno z mírových a nenásilných řešení, které neuvrhne zemi do nepokojů a zmatku.

Ať je typ přechodu jakýkoliv, tedy zda se jedná o pakt nebo násilné svržení režimu, nejdůležitější pro úspěšnou tranzici je co nejdříve stanovit datum prvních svobodných voleb. Na tomto datu a vůbec na uskutečnění voleb by se měli dohodnout všichni aktéři. Čím dříve se volby uskuteční, tím dříve si budou moci lidé zvolit demokraticky zvolenou vládu a proces demokratizace může pokračovat. Pokud by však současná vláda, která nahradila předcházející režim, s vyhlášením voleb váhala, hrozí velké nebezpečí toho, že proces demokratizace skončí dříve než začal. Současná vláda by mohla tvrdit, že nepotřebují volby, protože jejich legitimita je daná tím, že nahradili předcházející nedemokratický režim.

¹⁵ LINZ, Juan J., STEPAN, Alfred: *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post – communist Europe*. Baltimore a Londýn, The Johns Hopkins University Press, 1996
str. 61

Volby jsou podstatné ne pouze z toho důvodu, že se jedná o základní prvek demokracie, ale také proto, aby se ukázalo, zda současná vláda reprezentuje většinu a je většinou také uznávána.¹⁶

¹⁶ LINZ, Juan J., STEPAN, Alfred: *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post – communist Europe*. Baltimore a Londýn, The Johns Hopkins University Press, 1996
str. 71

4. Rumunsko před bodem zlomu

V úvodu jsem předesílala, že představím historický kontext obou zemí před koncem režimu, který v nich panoval na čtyřech kategoriích, které vymezil Linz a Stepan. Jedná se o vůdcovství, ideologii, mobilizaci a pluralismus. Je však také nutné vymezit časový rámec, ve kterém se v této kapitole budeme pohybovat. Počátkem období, které budu představovat na oněch čtyřech kategoriích je rok 1971. V tomto roce se Nicolae Ceausescu vydal na zahraniční návštěvu Číny a Severní Koreje.¹⁷ Pravděpodobně zde se datuje počátek kultu osobnosti, který po návratu do země začal Ceausescu vytvářet.¹⁸ Fascinovalo ho téměř zbožštění tamních vůdců a totální kontrola společnosti, a to jak jejího veřejného, tak i soukromého sektoru. A právě kult osobnosti, glorifikace Nicolae Ceausescua a s tím přicházející jeho neomezená moc je pro charakteristiku režimu v Rumunsku klíčová.

Do vedení komunistické strany a tím i do vedení země byl Ceausescu zvolen 22. března 1965.¹⁹

Byl tak zvolen po smrti dosavadního komunistického vůdce Gheorghe Gheorgiu-Deje. Ten se držel u moci od roku 1945, kdy byl zvolen do čela komunistické strany. V té době byl pouze jedním ze čtyř tajemníků ústředního výboru.²⁰ Během své vlády se mu však povedlo zbavit se všech svých politických konkurentů uvnitř strany i odpůrců režimu. A to především v 50. letech při probíhajících politických procesech, tak jako ve zbytku Východního bloku.

Nicolae Ceausescu byl jedním z kandidátů na funkci prvního tajemníka, ale před svou smrtí Dej nikoho oficiálně nejmenoval jako svým nástupcem. Ceausescu byl zvolen jako mladý člen strany, který měl být snadno manipulovatelný. Zpočátku vše nasvědčovalo liberálnosti nového prvního tajemníka. Jevil se tak například krokem přejmenovat funkci prvního tajemníka na generálního tajemníka. Důvod byl ten, že ve straně není nikdo „první“, všichni jsou si rovni.²¹ Dále bylo zakázáno zastávat jak funkci ve straně tak i funkci v jiné veřejné instituci.²²

Krátce po svém nástupu se Ceausescu začal vymezovat proti Dejově éře, jeho samotné osobě i krokům, které za své vlády učinil (podobně jako Chruščov po smrti Stalina

¹⁷ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*. Praha, Metropolitan university press a nakladatelství Libri, 2016, str. 65

¹⁸ Tamtéž str. 66

¹⁹ TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve 20. století*, Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Klementinum 2016, str. 275

²⁰ Tamtéž str. 235

²¹ ROPER, Steven D.: *Romania: The unfinished revolution*. Harwood academic press, 2000, str. 46

²² Tamtéž str. 46

a nástupu do funkce generálního tajemníka). Krátce po pohřbu zmizelo Dejovo jméno z tisku, jeho spisy z knihoven a jeho plakáty a obrazy z veřejných budov.²³ V roce 1968 byli rehabilitováni bývalí členové Komunistické strany Rumunska (staronový název, kterým Ceausescu nahradil dosavadní jméno Dělnická Rumunská strana) a naopak byly stíhány osoby z blízkého Dejova kruhu.

Ceausescu vystupoval z počátku liberálně. Často se setkával s běžnými obyvateli, podnikal cesty po celé zemi. Ukázkou uvolnění režimu po stalinistovi Dejovy bylo v roce 1967 povolení zřizování soukromých obchodů, restaurací a penziónů. Také bylo znatelné uvolnění v systému vydávání pasů.²⁴ Značné uvolnění nastalo v kultuře a vzdělání. Badatelská práce jak v přírodních vědách tak i v humanitních už nebyla zatížena ideologií, vědci mohli pracovat víceméně svobodně. I v umění došlo k uvolnění poměrů. Především zeslábl dohled komunistické strany nad Svazem spisovatelů a prvně tak od převzetí moci komunisty mohla vznikat neideologická hodnotná umělecká díla.

Jako liberál se nejevil pouze rumunským komunistům, ale i západním zemím. Ty ho vnímali jako znak nejednotnosti SSSR a stal se tak jakýmsi miláčkem Západu. Tuto oblibu si vysloužil především vymezováním se proti politice SSSR. Příkladem může být udržení diplomatických styků s Izraelem po tzv. šestidenní válce a schválení útoku proti Egyptu a Sýrii jakožto obranu národní suverenity. Jako jediná země z Východního bloku navázalo Rumunsko diplomatické styky se Západním Německem. Dalším krokem, kterým si Ceausescu získal západní země, bylo tvrdé odsouzení vpádu okupačních vojsk Varšavské smlouvy na území ČSSR kvůli potlačení tamějších reformních snah.

Paradoxní je, že právě této reformní aktivity se Ceausescu obával a snažil se je na domácí scéně co nejvíce potlačit. Věděl však, že mu to vynese diplomatické styky se Západem a lepší pozici jak v zahraničí, tak doma.

Nasměřoval také Rumunsko specifickou cestou a to byl „národní komunismus“. Ceausescu nikdy nepochyboval o tom, že komunistická doktrína má mít ve státě vedoucí úlohu. Měla však být propojena s národním uvědoměním a hrdostí. Proto se Ceausescu vzhlíží v historické minulosti Rumunska. Především v roli rumunských knížat, kteří bránili Rumunsko před Osmany a bránili tak národní suverenitu jako on, nyní však před tlakem ze SSSR. Národní cítění také demonstroval tím, když po SSSR žádal navrácení zlatého pokladu, který byl ze strachu před Němci za první světové války uschován v Moskvě. Dále také požadoval navrácení Besarábie, která byla k Sovětskému svazu připojena v roce 1940. Ani

²³ TREPTOW, Kurt W.: *Dějiny Rumunska*, Praha, Nakladatelství Lidové Noviny 2000, str. 358

²⁴ Tamtéž str. 359

jeden z požadavků nebyl vyslyšen, ale na lid to udělalo velký dojem.²⁵

Oblibu obyvatel měl také díky ekonomické prosperitě Rumunska a vysoké životní úrovni. To bylo především díky Dejovým modernizačním snahám. Rumunsko mělo v 60. letech vyvinutý průmysl a jeho životní úroveň se dala srovnat např. s Řeckem či Portugalskem.²⁶

Už od svého nástupu si Nicolae Ceausescu upevňoval moc a do svého blízkého okolí dosazoval pouze jemu absolutně věrné členy strany. A od 70. let, tedy konkrétně od roku 1971 a jeho návštěvy Číny a Severní Koreje začíná systematické vypracovávání kultu osobnosti a vlády jednoho muže. Ustupuje z uvolňování poměrů v zemi a naopak se vrací ještě přísnější kontrola tisku, umění a kultury obecně. Věda je opět ideologizována a vzniká masová pseudokultura. O tomto období upevňování se občas v literatuře mluví jako o rumunské „malé kulturní revoluci“. Strukturu a fungování tohoto režimu, který nastal, nyní představím.

4.1 Ideologie

Oficiální ideologii, která byla zakotvena i v rumunské ústavě byla vůdčí role komunistické strany. Tu Nicolae Ceausescu také nikdy nepopíral nebo se ji nesnažil nahradit jinou ideologií. V souladu s myšlenkami komunismus se snažil o beztřídní společnost bez soukromého vlastnictví. V rámci oficiální ideologie zde však existovala i jiná, která však nebyla nijak definovaná a ani nebyla snaha ji definovat. Otázka vlastně je, zda se jednalo o ideologii, neboť hlavním bodem byla glorifikace vůdce, tedy Nicolae Ceausescu a koncentrace veškeré moci v jeho rukou. Nicolae Ceausescu zastával všechny hlavní funkce ve státě. Byl generální tajemníkem komunistické strany Rumunska a tato funkce se zároveň překrývala s funkcí prezidenta, kterou Ceausescu sám vytvořil v roce 1974 a jmenoval se doživotním prezidentem.²⁷

Ceausescu se, v souladu s jeho specifickým výkladem marxismu – leninismu, snažil z rumunských obyvatel vytvořit nového socialistického člověka. Z jeho pohledu byly hlavní překážkou k tomuto cíli, staré vazby obyvatel na jejich rodiny a přátele a tradiční způsob života na vesnici. Ceausescu se roku 1974 rozhodl tyto vazby zpřetrhat a za účelem přiblížení

²⁵ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*. Praha, Metropolitan university press a nakladatelství Libri, 2016, str. 62

²⁶ Tamtéž str. 61

²⁷ TREPTOW, Kurt W.: *Dějiny Rumunska*, Praha, Nakladatelství Lidové Noviny, 2000. str. 363

vesnických obyvatel městskému životu, nechal zlikvidovat 13 000 rumunských vesnic.²⁸ Obyvatele z těchto vesnic nechal přestěhovat do střediskových obcí, z nichž každá měla mít základní občanské vybavení, jako byl např. lékař, škola a obchody. Tímto krokem chtěl Ceacescu pomoci vytvořit všestranně rozvinout socialistickou společnost, ve které nebudou rozdíly mezi městem a vesnicí. V souladu s těmito kroky nechával také ničit kostely a nahrazoval je domy kultury, v nichž měla probíhat indoktrinace obyvatel. Tyto kroky také měli za úkol asimilovat maďarskou menšinu v zemi a potlačit jejich kulturní odlišnost. V roce 1974 na XI. Sjezdu RKS²⁹ byl schválen program Všeestranně rozvinuté socialistické společnosti a přechod Rumunska ke komunismu. Oficiální ideologii bylo učiněno zadost.

V ostrém kontrastu vystupuje budování Ceausescova kultu osobnosti. Ten se nesnaží vytvořit obraz vůdce, který je roven všem ostatním ve státě. Naopak. Jak bylo zmíněno výše, Ceausescu se silně inspiroval režimy v Číně a KLDR a tamní téměř zbožštělou představou vůdců obou zemí. A takový obraz chtěl mít ve své zemi také. O této snaze svědčí už jen oslovení, kterými se nechal titulovat v tisku. Například: nejmilovanější syn lidu, sokol vlasti, titán titánů či génus karpatského prostoru.³⁰ Jedná se o totožné zbožštění jako v případě Kim Ir-sena či Mao – Ce Tunga.

Ceausescu se také často odkazoval k historické minulosti Rumunska a tím pomáhal vytvářet již zmíněný „národní komunismus“. Svou legitimitu vést národ a vládnout odvozoval od toho, že se prohlašoval za následníka rumunských knížat, která se vyznamenala především v boji s Osmany a bojovali tak za národní suverenitu. Tuto paralelu využil ve smyslu toho, že i on bojuje za naprostou nezávislost Rumunska na komkoliv. Ať už na Západu nebo na SSSR. Tato orientace do minulosti se silně odrazila na filmovém průmyslu, který byl jedním z mála prosperujících druhů umění. Vznikaly historické filmy, které měli lidem ukázat slavnou minulost Rumunska a jeho sílu. Filmy se točily především o národních hrdinech, např.: Štěpán Veliký, Michal Chrabrý a Tudor Vladimirescu.³¹

Vše co se týkalo Ceausescovi osobnosti se začalo glorifikovat, zveličovat a oslavovat. Příkladem mohou být prezidentovi narozeniny, které se v pozdějších 70. letech staly státním svátkem a slavily se po celé zemi. Ceausescova žena Elena průběh oslav řídila a určovala jednotlivým institucím a podnikům, jaké dárky mají „vůdci“ dát.³² Dalším příkladem je

²⁸ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*. Praha, Metropolitan university press a nakladatelství Libri, 2016, str. 61

²⁹ RKS – Rumunská komunistická strana

³⁰ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*. Praha, Metropolitan university press a nakladatelství Libri, 2016, str. 66

³¹ TREPTOW, Kurt W.: *Dějiny Rumunska*, Praha, Nakladatelství Lidové Noviny 2000. str. 365

³² Tamtéž str. 363

Ceausescovo místo narození. Z původně malé vesnice Scornicesty se stalo moderní a štědře dotované město s několikapatrovými domy, šesti školami, továrnami a parky. Z Ceausescova rodného domu se stalo muzeum a památník.³³ Tomuto jevu při kterém je vůdce daného národa pokládán téměř za mýtickou či božskou bytost se říká politické náboženství. Tradiční náboženství nahradila ideologie, ale aspekty tradičního náboženství jako jsou zázraky, mýty, svatá místa a uctívání se přizpůsobily dané ideologii a jejím reáliím.

4.2 Vůdcovství

Rumunsko se nestalo zemí jednoho muže ihned po nástupu Ceausesca do funkce prvního, později generálního tajemníka. Ceausesco se však hned od počátku začal obklopovat svými spojenci a věrnými kolegy z předchozích let. Začal vyměňováním osob na postech šéfů krajských stranických sekretariátů za osoby jemu věrné. V roce 1967 bylo personálně obměněno 50% krajských stranických sekretariátů a tím se prudce zvýšila Ceausescova podpora.³⁴ Ve stejném roce v prosinci na stranické konferenci bylo schváleno, že regionální vlády se podřizují moci a nařízení strany, která má nyní tu nejvyšší autoritu. Bylo to dáno tím, že krajské stranické kanceláře se staly zároveň vedením jednotlivých regionů a krajů. Tím Ceausesco konsolidoval svou moc nad státem a tím také začalo pozvolné splývání státu a strany dohromady.³⁵

Původní myšlenka kolektivní vlády se začala rozplývat, straničtí kolegové se přestávali objevovat v novinách, televizi či rozhlase a nahrazoval je Ceausesco. Ten se svých stranických kolegů zbavoval skrze kritiku předchozího Dejova režimu. Příkladem může být rehabilitace významného meziválečného politika Lucretia Patrascanu. Ten byl ve 40. letech za Dejovy vlády obviněn ze špionáže, uvězněn a tvrdě vyslýchán. V roce 1968 ho Ceausesco rehabilitoval a naopak obvinil ty členy strany, kteří se podíleli na jeho odsouzení. Ti často byli vyloučeni ze strany a zbaveni všech stranických i mimo stranických funkcí. Ceausesco konsolidoval svou moc a pozici až nakonec nezbyl nikdo, kdo by ho mohl mocensky ohrožovat.

Později od 70. let si Ceausescu udržoval moc skrze systém rotací funkcí. I když tento systém nikdy nebyl institucionalizovaný, ve vcelku pravidelných intervalech se obměňovaly

³³ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*. Praha, Metropolitan university press a nakladatelství Libri, 2016, str. 73

³⁴ ROPER, Steven D.: *Romania: The unfinished revolution*. Harwood academic press, 2000, str. 48

³⁵ Tamtéž str. 48

jednotlivé funkce novými lidmi a ti předchozí byli umístěni do funkce jiné. Tyto funkční rotace se děli z toho důvodu, aby nikdo neměl čas si ve své funkci vytvořit okruh věrných, kteří by cítili jinou loajalitu než jen tu k Ceausescovi. Tak také nemohla vzniknout žádná opozice nebo politický protivník s podporou.³⁶

Sice byl Ceausescu včele všech významných funkcí a byla budována bezmezná věrnost pouze jemu, ale v dalších významných funkcích zasedali především Ceausescovi příbuzní. Především v 80. letech se rozrůstala moc klanu Ceausesců a Petresků (rodina Eleny Ceausescu – manželka rumunského prezidenta). Mladší syn prezidentského páru Nico, byl od roku 1980 poslancem, později se stal členem ústředního výboru a v roce 1983 byl jmenován generálním tajemníkem Svazu komunistické mládeže a tím i automaticky ministrem pro mládež a sport. Byl také považován za následníka svého otce ve funkci prezidenta Rumunska. Dále jeden z bratrů Nicolae Ceausesca se stal náměstkem ministra obrany a druhý zastával vysokou funkci na ministerstvu vnitra. Bratr Eleny Ceausescu se stal místopředsedou vlády.³⁷ Je samozřejmé, že rodinných příslušníků se netýkala ona rotace funkcí, kterou jsem zmínila na začátku této podkapitoly. Ceausescu se obklopoval rodinným příslušníky právě z toho důvodu, že jim důvěřoval a neočekával od nich zradu na rozdíl od všech ostatních. A tím, že se rumunská nomenklatura stále více ztotožňovala s rodinnými příslušníky klanu Ceausesců a Petresků, tak tím také prezident eliminoval šanci k vytvoření mocenské elity, která by ho ohrožovala.³⁸ S takto vysokými funkcemi šel ruku v ruce i luxusní a nákladný život obou rodinných klanů. Cestování a objednávání si zahraničního zboží bylo samozřejmostí. Jedná se o ostrý kontrast s životem zbytku společnosti, která trpěla nedostatkem jídla, výpadky elektřiny a šikanou ze strany tajné policie.

Specifickou kapitolou samou pro sebe byla manželka rumunského prezidenta Elena Ceausescu a její role v komunistickém Rumunsku. Když její manžel uzurpoval stále více moci ve státě pro sebe a spojoval pod sebou stále více mocenských a politických funkcí, Elena se rozhodla realizovat se v akademické sféře. Její oficiální titul zněl: „soudružka akademik, doktor, inženýr Elena Ceausescu, vynikající aktivista strany a státu, eminentní osobnost rumunské a mezinárodní vědy“³⁹.

Tento titul je vcelku paradoxní z toho důvodu, že Elena Ceausescu dosáhla pouze základního vzdělání, a když později navštěvovala večerní kurzy v Ústavu pro vzdělávání dospělých, tak

³⁶ ROPER, Steven D.: *Romania: The unfinished revolution*. Harwood academic press, 2000, str. 51

³⁷ TREPTOW, Kurt W.: *Dějiny Rumunska*, Praha, Nakladatelství Lidové Noviny, 2000. str. 371

³⁸ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*. Praha, Metropolitan university press a nakladatelství Libri, 2016, str. 81

³⁹ Tamtéž str. 78

z nich byla vyloučena poté, co byla přistižena při opisování během testu.⁴⁰

Elena Ceausescu byla propagandou a tiskem vyzdvihována jako nejspravedlivější žena na zemi a jako skvělá matka a vzor pro všechny ostatní matky. I ona získala mnoho významných funkcí ve státě. Jednalo se o funkci předsedkyně Národní rady pro vědu a technologii a později se stala předsedkyní Národní rady pro socialistickou kulturu a vzdělání. V 80. letech získává ještě větší podíl na moci. Je členkou politbyra a první místopředsedkyní vlády. Jejím úkolem je dohlížet na práci tajné policie Securitate, řešit demografickou problematiku a dohlížet na média. Tyto složky moci byly pro jejího manžela klíčové. Z toho lze vyvodit, jakou moc a vliv Elena na svého muže měla.⁴¹ Elena Ceausescu se stejně jako její manžel inspirovala v Číně v 70. letech. Podobně jako manželka Mao Ce tunga i ona chtěla mít nemalou část moci pro sebe a být významnou členkou strany a vlády. Ještě v 60. letech o ní nebylo skoro slyšet, na veřejnosti se neukazovala. To se změnilo právě s onou cestou do Severní Koreje a Číny. Začala doprovázet svého muže na zahraničních cestách i výjezdech po zemi. Všude kam přijela, musela být nahnányi davy zdravena stejně bouřlivě a nadšeně jako její manžel. Propaganda a tisk jí také budovaly kult osobnosti. Ten spočíval v tom vykreslit ji jako ženu, která se snaží o rozvoj vědy a vzdělanosti v zemi a zároveň jako mírotrvorkyni mezi národy.

Jedním z pilířů Ceausescovi moci a nástroj k udržení stability v zemi a likvidování odpůrců byla tajná rumunská policie Securitate. Jejím oficiálním úkolem bylo, stejně jako u jiných tajných policií ve Východním bloku, sledování nepřátel režimu a jejich případné stíhání a odsouzení. Vznikla v roce 1948, po uchopení moci Komunistickou stranou. Za nepřátele režimu se považoval každý, kdo mohl jakkoliv svou činností nebo svým vystupováním a názory ohrozit budování socialistické společnosti či komunistickou elitu, která v zemi vládla. Každý občan, který měl jakékoliv styky se Západem, byl automaticky tajnou službou odposloucháván a sledován. Ať se jednalo o pracovní cesty či výjezdy za příbuznými, automaticky byli považováni za podezřelé osoby. Všechny styky s cizinci museli být hlášeny a bylo zakázáno ubytovávat cizince ve svých bytech a domech.⁴²

K získání informátorů a spolupracovníků využívali metodu tzv. cukru a biče. Nabízeli dotyčnému např. povýšení v práci nebo finanční dary či jiné sociální a ekonomické výhody. Pokud toto nezafungovalo, byl na dotyčnou osobu vyvíjen nátlak v podobě

⁴⁰ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*. Praha, Metropolitan university press a nakladatelství Libri, 2016, str. 79

⁴¹ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*. Praha, Metropolitan university press a nakladatelství Libri, 2016, str. 80

⁴² TREPTOW, Kurt W.: *Dějiny Rumunska*, Praha, Nakladatelství Lidové Noviny, 2000. str. 365

pohrůžek o ztrátě zaměstnání či dokonce uvěznění.⁴³ V tomto ohledu se rumunská Securitate příliš neliší od Československé Státní bezpečnosti (StB). V čem je však rumunská tajná služba specifická, byl počet jejích informátorů v přepočtu na obyvatelstvo. Ten byl nejvyšší ze všech tajných policí napříč Východním blokem. Odhaduje se, že každý třicátý občan Rumunska byl informátorem Securitate.⁴⁴

V čem se však Securitate začala odlišovat, bylo v tom, komu byl celý aparát věrný. Securitate se v pozdějších 70. a 80. letech stala spíše osobní ochrankou a soukromým policejním orgánem Nicolae Ceausesca. I když i jiné tajné policie ve Východním bloku měli velmi široké pravomoci a zasahovaly lidem do života téměř libovolně, stále spadaly pod ministerstvo vnitra a ministra daného rezortu a stále existovali zákony, které je v jisté míře usměrňovaly. Důstojníci Securitate procházeli velice důkladnou ideologickou indoktrinací a jejich věnost měla náležet pouze Ceausescovi. Jakýkoliv sebemenší náznak odporu či nesouhlasu jednotlivých obyvatel byl pro daného jedince téměř zničující. O až fanatické věnosti rumunskému vůdci svědčí to, že i po zhroucení režimu byli někteří důstojníci stále Ceausescovi a jeho kultu osobnosti věrní a vnímali ho pozitivně.

Vůdčí úlohu ve státě měl tedy logicky Nicolae Ceausescu. Jeho nařízení byl zákon a nemuselo projít žádný schvalovacím procesem, jak to bylo běžné v jiných zemích Východního bloku. V těsném závěsu byla jeho rodina a rodina jeho ženy Eleny. Ta nějakou dobu byla ve stínu svého manžela, ale po nějaké době se i ona chtěla dostat na výsluní. Její moc se rozrůstala, zbylí členové rodiny obsazovali významné státní i diplomatické posty. Jak bylo zmíněno výše, důvodem byla Ceausescova vzrůstající nedůvěra a paranoia vůči svému okolí. Členové rodiny byli jediní, kterým věřil, že ho nesvrhnou nebo se ho nepokusí zabít.

4.3 Mobilizace

Mobilizace obyvatel Rumunska byla spojená především s kultem osobnosti Nicolae Ceausesca. Ostatně jako vše. Byla však vcelku nízká. Jako jedna z největších událostí v roce byly vůdci narozeniny 26. ledna. Z počátku se pouze zmiňovaly v rozhlase a televizi, ale po čase, když se začal kult osobnosti čím dál jasněji formovat a upevňovat, byly Ceausescovi narozeniny naroveň významným státním svátkům jako byly např. oslavy rumunské

⁴³ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*. Praha, Metropolitan university press a nakladatelství Libri, 2016, str. 78

⁴⁴ Tamtéž str. 78

nezávislosti. Od roku 1978 se vůdcovi narozeniny slavily povinně. To například znamenalo, že Elena Ceaușescu přímo určovala jednotlivým institucím a podnikům, jak dárky by měli oslavenci předat.⁴⁵

Členství v RKS už nebylo nijak vyžadováno a lidé se tam rozhodně nepřihlašovali kvůli svým ideologickým či politickým preferencím, ale kvůli osobnímu prospěchu. Ceaușescuův režim nepotřeboval aktivní a nové kádry, které by ho mohli ohrozit. Mladší generace, pokud pocházela z lepší rodiny, která byla zadobře s režimem, byla posílána do speciálních politických škol. Pokud se však neztotožňovali se současnou vládnoucí garniturou a především s osobou vůdce, velice záhy se dostali do konfliktu se státním aparátem a další postup jim nebyl umožněn.⁴⁶

Jak jsem zmínila výše, oslavy stého výročí nezávislosti v roce 1977 byly pro celé Rumunsko významnou událostí. Režim se vzhlížel ve slavné minulosti země, a proto tyto oslavy měly být věnovány slavným předkům a osobnostem Rumunska, ale spíše byla oslavována nekonečná moudrost současného vůdce.

Síla mobilizace se projevila v jednom specifickém aspektu a to byla porodnost. V 60. letech byl téměř nulový přirozený přírůstek obyvatelstva. To režim vnímal jako riziko pro ekonomický růst země. Proto byla spuštěna kampaň pro povzbuzení žen rodit co nejvíce dětí. Ženy, které porodily deset a více dětí byly režimem označovány za hrdinky a měly zadarmo veřejnou dopravu. V realu takových žen bylo velmi pomálu. Naopak ženy a muži nad dvacet pět let, kteří byli bezdětní, museli odvádět deset až dvacet procent své mzdy nad rámec běžné daňové zátěže.⁴⁷

I když nebyla vyžadována aktivita obyvatel v různých spolcích či organizacích, v čem byl rumunský režim výjimečný, byl státní dohled nad jakoukoliv formou sdružování. Absurdním příkladem může být spolek pro chování včel. I ten byl pod drobnohledem státu, i když je zjevné, že se zde nesdružovali lidé s politickými aspiracemi. Podle rumunského sociologa Ovidia Trasnera, žádný režim v ostatních komunistických zemích nezasahoval do života běžných obyvatel tak hluboce, jako režim v Rumunsku.⁴⁸

⁴⁵ TREPTOW, Kurt W.: *Dějiny Rumunska*, Praha, Nakladatelství Lidové Noviny, 2000. str. 363

⁴⁶ Tamtéž str. 370

⁴⁷ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*. Praha, Metropolitan university press a nakladatelství Libri, 2016, str. 69

⁴⁸ LINZ, Juan J., STEPAN, Alfred: *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post – communist Europe*. Baltimore a Londýn, The Johns Hopkins University Press, 1996. str. 355

4.4 Pluralismus

Za éry vlády Nicolae Ceaușesca téměř neexistoval žádný pluralismus. To se však dá říct i o jiných komunistických zemích, kde jedinou povolenou stranou byla právě komunistická strana. I když to byla vláda jedné strany, stále zde existovaly orgány a různé stupně moci, které měli různé pravomoci a oblast působnosti. A tyto instituce a orgány spadaly buď pod ministerstva, výbory či jiná mocenská centra. Moc se tedy nesbíhala v rukou jednoho člověka, který mohl ovlivňovat dění v jakékoliv oblasti státní moci. V Rumunsku to bylo přesně naopak. Rozhodnutí a vůle Nicolae Ceaușesca byla nad vším. Stále v zemi existovala ministerstva s vlastními ministry, bylo zde politbyro, vláda a ústřední výbor KSR, ale každá z těchto institucí a orgánů plně podléhala přání vůdce.

Jak bylo zmíněno v předchozích podkapitolách, Ceaușescu se ze všech sil snažil zabránit vytvoření nějaké paralelní mocenské skupiny, která by ho mohla ohrozit. Stejně tak urputně se snažil potlačit jakoukoliv nespokojenost mezi občany a rozbít jakýkoliv náznak opoziční skupiny. K tomu mu dopomáhala především tajná policie Securitate. Terorizováním obyvatel a hustou sítí informátorů se jim podařilo docílit toho, že v Rumunsku neexistovala žádná organizovaná disidentská opoziční skupina. I přes tuto snahu se objevili jednotlivci, či malé skupinky, které se snažili buď Ceaușesca přímo svrhnout či pouze se proti němu vymezit.

Pokus o puč proběhl v roce 1984 v režii generálů I. Ionita a V. Militaru. Puč měl proběhnout během prezidentovi návštěvy NSR. Někteří z generálů však plány puče vyzradili a celá záležitost byla v tichosti vyřešena. Tři roky na to umírá I. Ionita na rakovinu. I přes to, že se jednalo o generála a bývalého ministra obrany, jeho pohřeb proběhl bez vojenských poct. V. Militaru se účastnil revoluce v roce 1989.⁴⁹

Formy nesouhlasu s režimem se projevovaly nejvíce skrze stávky dělníků a pracujících. Ti neprotestovali ani tak proti personalistickému režimu rumunského prezidenta a jeho neomezené moci, jako spíše proti velmi špatné hospodářské a ekonomické situaci.

V raných počátcích Ceaușescovi vlády byla životní úroveň Rumunska na velice slušné úrovni. Bylo to dáno uvolňováním režimu ještě za vlády Gheorghe Gheorgiu-Deje. Avšak jak začalo vytváření a následné upevňování Ceaușescova kultu režimu, s tím se začala zhoršovat ekonomická a hospodářská situace Rumunska. Z počátku 70. let se Ceaușescovi

⁴⁹ TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve 20. století*, Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Klementinum 2016, str. 311

pokoušel v hospodářských a ekonomických otázkách oponovat premiér Ion Gheorghu Maurer. Jednalo se také o poslední veřejný vzdor vůči Ceausescově vůli. Maurer nesouhlasil s plánem rychlé industrializace Rumunska. Preferoval pozvolné změny, které by nezanedbávaly jiná odvětví, jako byla např. výroba spotřebního zboží či zemědělství. Tento spor nepřekvapivě vyhrál Ceausescu. Maurer byl ostře kritizován za své hospodářské představy a nakonec byl oficiálně obviněn, že je proti politice strany (tedy proti Ceausescově politice). Maurer následně z politiky odchází a od roku 1974 až do konce režimu se proti Ceausescovi neozve žádná významnější kritika.⁵⁰

Rumunská ekonomika se tedy začíná soustředit téměř výhradně na těžký průmysl. I když těžba železné rudy nebyla natolik vysoká, aby dokázala zásobit již existující ocelárnu v Galaci, byla postavena další ocelárna v Calarasi. Zvýšila se výroba těžkých strojů jako např. civilních a vojenských letadel nebo námořních a říčních lodí. Tyto výrobky byly většinou pochybné kvality a vcelku zbytečně spotřebovávaly ropu, které bylo v zemi nedostatek a musela se dovážet ze zahraničí. Díky této nepřilíš promyšlené ekonomické strategii začal státní dluh Rumunska prudce stoupat. Další faktor, který silně ovlivnil rumunskou ekonomiku, byly ropné krize v letech 1973 a 1977. Rumunsko se odmítlo připojit na sovětské ropovody pravděpodobně z důvodu diplomatických problémů, a proto nakupovalo ropu za valuty na Středním východě. Kvůli dovozu zadluženost země dál rostla. V roce 1980 činil státní dluh Rumunska devět miliard dolarů.⁵¹ Ze země se téměř nic nevyváželo a stagnovalo zemědělství. To bylo téměř po celou dobu Ceausescovi vlády přehlíženo. V roce 1975 se objevila první potravinová krize. Zemědělství bylo silně centralizováno. Každý rolník musel registrovat všechna hospodářská zvířata, všechny kontrakty musely být sjednány s vládou a své produkty mohl prodávat pouze státu za centrálně stanovené ceny. Zadluženost státu tvrdě dopadla už na tak skomírající zemědělství. Aby byl dluh co nejdříve zaplacen, bylo vyváženo vše možné, a naopak dováženo nebylo skoro nic. Lidé nemohli téměř nic sehnat v obchodech. Situace došla tak daleko, že byl zaveden přidělový systém na základní potraviny a byla zavedena opatření k omezení spotřeby např. cukru, rýže nebo oleje.⁵² Nedostatek potravin byl způsoben zastaralými zemědělskými stroji a také malým počtem pracovníků. Většina obyvatel pracovala v továrnách a těžkém průmyslu. Situaci se nedařilo nijak uspokojivě řešit. Ceausesco i přes

⁵⁰ TREPTOW, Kurt W.: *Dějiny Rumunska*, Praha, Nakladatelství Lidové Noviny, 2000. str. 364

⁵¹ TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve 20. století*, Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Klementinum 2016, str. 309

⁵² TREPTOW, Kurt W.: *Dějiny Rumunska*, Praha, Nakladatelství Lidové Noviny, 2000. str. 368

očividnou špatnou situaci prohlásil, že Rumuni patří mezi nejlépe krmené národy světa a že se vlastně přejídají. Proto byl v roce 1987 přijat ještě přísnější přidělový systém s vypracovanými tabulkami, jaké množství potravin potřebuje jeden člověk na den. Na osobu a den připadlo 300 gramů chleba, na osobu a měsíc připadlo 315 gramů másla, 9 vajec a 1,4 kilogramů masa. Už v roce 1982 byl Iulianem Mincu vypracován nutriční program. Ten stanovoval počet kalorií a procento proteinů pro každého občana dle věku, pohlaví a zaměstnání.⁵³

Vcelku běžnou součástí života rumunských občanů se od 80. let staly výpadky elektriny. Lidé v zimě mrzli ve svých domovech, elektřina byla zapínána jen v určité hodiny. Situace už se stala natolik zoufalou, že v zimě 1987 bylo vládou zakázáno používání osobních automobilů a domácích spotřebičů. Elektrárny přešli pod vojenskou správu.

Toto strádání obyvatel vyvrcholilo v několik stávek dělníků. V roce 1981 proběhly stávky v Bukurešti a Galaci. Stávkovali také horníci v Oltensku. Kromě stávek docházelo také k útokům na státní funkcionáře nebo na místní stranické buňky.⁵⁴

Protesty proti režimu byly tedy spíše nárazové a motivované špatnou životní úrovní. Nejednalo se o organizovanou skupinu, která by měla jasně vymezený program a považovala by se za opozici současnému režimu.

Pluralismus v Rumunsku od 70. let až do roku 1989 byl nulový. Veškerá rozhodnutí byla činěna jedním člověkem, který nebyl nikomu zodpovědný. A stejný člověk se snažil neúspěšnými metodami svá rozhodnutí vyřešit. Fakt, že neexistovala žádná opoziční frakce, jak v komunistické straně či vládě nebo mezi obyvatelstvem nebo v exilu, měla dle mého názoru, silný vliv na průběh odstranění režimu v zemi.

4.5 Shrnutí

Režim a kult osobnosti, který vybudoval Nicolae Ceausescu byl v rámci soudobého Východního bloku nevídaný. Dalo by se také říct, že kult osobnosti a komunistická doktrína jsou neslučitelné. Komunismus adoruje masu, jednotnost, odsuzuje individualitu. Především po roce 1953, tedy po kritice Stalinova režimu a jeho kultu osobnosti ze strany Nikity Chruščova, nebyly tyto tendence podporovány ani vítány. Jak je tedy možné, že tyto tendence nezasáhly Rumunsko?

⁵³ TREPTOW, Kurt W.: *Dějiny Rumunska*, Praha, Nakladatelství Lidové Noviny, 2000. str. 370

⁵⁴ Tamtéž str. 371

Juan Linz a Alfred Stepan představují dva faktory: personalismus a nacionalismus. Ceausescův předchůdce Gheorghe Gheorgiu-Dej vládl Rumunsku od roku 1945, tedy éru destalinizace přežil a nijak jeho postavení neoslabila. Na konci své vlády, jak bylo zmíněno výše, začal budovat rumunský nacionalismus a začal se především v diplomatických otázkách odlučovat od oficiální linie SSSR. Jeho nástupce Nicolae Ceausescu v těchto snahách pokračoval. Rumunské dějiny byly glorifikovány a zahraniční politika země se stále více odkláněla od té sovětské. Tím se vývoj země stále více odkláněl od vývoje zbylých komunistických zemí. Směs nacionalismu a personalistické vlády připravila dobrou půdu pro budoucí Ceausescovo postavení. Jako zlomový bod zahraničních vztahů Rumunska a SSSR bylo tvrdé odsouzení srpnové okupace ČSSR vojsky Varšavské smlouvy v roce 1968. Ceausescu se vymezoval proti SSSR a na první pohled to vypadalo, že zastává podobnou linii jako Dubček. Jeho linie byla anti-sovětská a anti-stalinistická. Ceausescova linie byla bizarní směsicí anti-sovětského Stalinismu.⁵⁵ Sovětský svaz jako ohrožení Rumunské národní suverenity a zároveň stalinismus, jako vyhovující volba stylu vládnutí.

Linz se Stepanem ve své knize „Problems of democratic transition and consolidation“ popisují Ceausescův režim jako z části sultanistický a z části totalitární. Jaké aspekty rumunského režimu jsou sultanistické je zjevné. Téměř nulový pluralismus, dynastické tendence, silný kult osobnosti a většina rozhodnutí je činěna čistě v závislosti na vůdcově vůli. Co však dělá Ceausescův režim z části totalitární dle Linze a Stepana? Tomu se příliš nevěnují a tato myšlenka není prezentována na žádném konkrétním případě.

Kde můžeme hledat totalitární tendence v Ceausescově režimu? Dle mého názoru a z předchozího popisu režimu skrze ony čtyři kategorie není jistá část režimu totalitární, ale totalitární ideologie zaštiťuje a dovoluje existenci sultanistickému režimu. Skrze představení režimu na základě pluralismus, mobilizace, ideologie a vůdcovství by se mohlo jednat o čistý sultanismus. Co je však pro rumunský režim velice podstatné, že celé fungování daného režimu stojí na základech komunistické diktatury, která v zemi vládla před nástupem Ceausesca do čela státu. I když Ceausesco těsně po Dejově smrti kritizoval jeho styl vládnutí a odsoudil stalinismus, jednalo se spíše o pózu. Ceausesco se snažil vypadat jako zástupce liberálnějšího křídla, které přináší změny. Skutečná destalinizace a opuštění od kultu osobnosti jako to proběhlo v jiných zemích, se v Rumunsku nikdy nestalo. Ceausesco nějaký čas po své kritice Deje začíná s tvořením svého kultu osobnosti a upevňování své pozice. Na

⁵⁵ LINZ, Juan J., STEPAN, Alfred: *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post – communist Europe*. Baltimore a Londýn, The Johns Hopkins University Press, 1996. str. 348

komunistických symbolech Ceausesco buduje svůj kult osobnosti. Dává dohromady propagandu socialistického člověka s nacionálními symboly a hrdostí. Svůj vlastní kult osobnosti tvoří na představě o hrdinovi komunistické práce. Poté tento portrét spojuje s téměř mystickými označeními jako např. Dunaj myšlenek nebo génius zakarpatského prostoru. Klíčový prvek totalitárních zřízení je propracovaná a všudypřítomná ideologie. A v rámci komunistické ideologie dokázal Ceausesco vybudovat svůj personalistický sultanistický režim.

Proč je tedy režim v Rumunsku z části sultanistický a z části totalitární? Dalo by se říct, že vnitřní fungování státu a jednotlivé procesy a slučování veřejného a soukromého je svými tendencemi sultanistické. Co však vůbec umožnilo vzniknout takovému režimu, udržovat ho a dávat mu jistou legitimitu byla totalitární komunistická ideologie, která celému režimu a jeho představitelům dávala „formu“ a odůvodnění.

5. Československo před listopadem 1989

Událostem listopadu 1989, které jsou stěžejní pro tuto práci, předcházelo období tzv. normalizace. Časové rozhraní tohoto období je dle historika Milana Otáhalo rok 1972 až 1989.⁵⁶ Z tohoto ohraničení budu zde v úvodu a v následujících podkapitolách a u jednotlivých kategorií (mobilizace, pluralismus, vůdcovství a ideologie) vycházet i já. Tento časový úsek se může zdát poměrně dlouhý, ale období normalizace se vyznačuje právě minimem změn ve svém fungování. Stejně tak ideologické zaměření a způsob mobilizace obyvatel neprošli za těchto sedmnáct let výraznou proměnou. Čtvrtá kategorie, pluralismus, se více vyvíjí v druhé polovině 80. let, kdy se v KSČ objevuje více názorových proudů ohledně reforem přicházejících ze Sovětského svazu.

5.1 Ideologie

Dokument, který z velké části určoval ideologické směřování jak KSČ, tak i celé společnosti bylo „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ“. Tento dokument schválil Ústřední výbor KSČ 10. prosince 1970. V první části tohoto textu je představeno za jakých okolností a proč se stala KSČ vedoucí silou v Československu a proč je SSSR náš nejbližší spojenec. Stalo se tak především díky odporu Sovětského svazu k Mnichovské dohodě, lvímu podílu na porážce nacistického Německa a následném osvobození Československa. Dělnická třída se poté za podpory Sovětského svazu a Komunistické strany v čele s Klementem Gottwaldem vzbouřila proti buržoazii a převzala vládu ve státě. V textu jsou přiznány počáteční chyby ve vedení dělnické a rolnické vlády, nejsou ale specifikovány. Jedná se o jakési vyrovnání se s totalitní minulostí 50. let. *„Cesta budování socialismu nebyla lehká, byla provázána překážkami a obtížemi. V prudkém a složitém vývoji, kterým naše společnost prošla a v němž si strana a dělnická třída teprve osvojovaly umění řídit a vládnout, došlo k chybám i tragickým omylům. Vedle obtíží pramenících z novosti a složitosti úkolu byla socialistická výstavba provázána i některými subjektivními chybami.“*⁵⁷ Od druhé poloviny 60. let však ve straně vzrůstá vliv reformního křídla, které se podle pozdější interpretace snažilo o rozvrat ve straně. Zastánci reforem jsou nazýváni „revizionisté“

⁵⁶ OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994, str. 11

⁵⁷ Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. Sjezdu KSČ, 1970

a jedná se o „pravicové síly“. Jako za představitele pravicových sil ve straně dokument označuje členy ÚV KSČ Otu Šika, Františka Kriegela, Josefa Špačka, Josefa Smrkovského a další. *„Logika politického zápasu vedla pravici k tomu, že usilovala stále agresivněji vtáhnout jako svého spojence proti straně politické síly z řad bývalé maloburžoazie, které až dosud balancovaly na okraji socialistické společnosti, a dokonce i síly otevřeně protikomunistické. Vytvořil se politický blok pravicově revizionistických a protisocialistických sil. Jeho jednotlivé součásti se sice lišily ve své ideologii a taktice, ale sjednocovaly se v rozhodujícím boji proti straně a spojení se Sovětským svazem. Imperialismu se tak naskytla příležitost uskutečňovat v ČSSR v duchu své globální strategie a taktiky cíle, které dlouhodobě vůči socialistickým zemím rozpracovával. Proto tento blok, pod jehož celkovým nápořem započal postupný rozklad řídicí struktury strany, socialistického státu a společnosti, našel všestrannou politickou, morální i materiální podporu imperialistických sil.“*⁵⁸

Dle tohoto textu se tedy nejednalo pouze o reformní snahy, ale přímo o kontrarevoluci, která mohla mít za následek násilí, které mohlo přerůst až v občanskou válku. Vpád vojsk Varšavské smlouvy je proto interpretován jako akt solidarity, který tomuto násilí zabránil a situaci v zemi uklidnil.

Toto „uklidnění situace a porážení pravicových sil“ nastalo 26. srpna, kdy byl přijat moskevský protokol a do vedení strany byl zvolen Gustav Husák, který pomohl protokol prosadit. Poté se začala strana konsolidovat a jejím hlavním úkolem bylo zbavit se představitelů reformních snah z roku 1968. Hlavními cíli strany bylo:

- ideově a organizačně porazit pravici, obnovit jednotu strany na základech marxismu-leninismu a plně likvidovat pozice antisocialistických sil ve společnosti;
- obnovit a upevnit internacionální svazky se Sovětským svazem a (dalšími socialistickými zeměmi a znovu získat autoritu KSČ v mezinárodním komunistickém hnutí;
- rozvinout úlohu socialistického státu a upevnit jeho orgány;
- v politickém systému Národní fronty zajistit vedoucí úlohu strany a vrátit mu socialistický charakter;
- zastavit inflaci a dosáhnout postupné konsolidace národního hospodářství.⁵⁹

Text se vyjadřuje i ke stranickým čistkám z počátku 70. let. Ty byly prezentovány jako očistění strany od přeběhlíků a těch, kteří nebyli věrni myšlence marxismu – leninismu. Ti

⁵⁸ Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. Sjezdu KSČ, 1970

⁵⁹ Tamtéž

členové strany, kteří prověrkami prošli, byli považováni za skutečně věrné a byli považováni za novou oporu strany. Stejně tak byli vyzdvižováni občané, kteří také odmítli „pravicové a revizionistické myšlenky“ a usilovali o stabilitu v zemi. Text poté prezentuje vizi do budoucna, kdy každý člověk a člen strany bude muset vlastními silami usilovat o zachování míru v zemi a především vedoucí úlohy KSČ. Mělo být všemi prostředky zabráněno chaosu, který nastal během roku 1968 a destabilizoval tak celou společnost.

Právě v tomto textu, která byl klíčovým pro celý proces normalizace je znatelný odpor k jakýmkoliv změnám, chaosu, nejistotě a nestabilitě. Úkolem budoucích generací mělo být pracovat na udržení stability v zemi a to především v čele s KSČ a SSSR jako nejbližším spojencem.

Toliko k oficiální ideologii Československa po roce 1970. Jak, ale vypadal vliv ideologie a její podoby v reálném životě lidí?

Jak bylo ukázáno na úryvku z „Poučení z krizového vývoje...“ stát se chtěl ve všech směrech vypořádat a následně distancovat od své totalitní minulosti. Proto zvolené prostředky, jak lidem předat hlavní ideologické myšlenky, byly velice odlišné od prostředků z 50. let. Stát a vládoucí strana opustily od agresivní a všudypřítomné kampaně, jejíž hlavní myšlenkou byl neustálý antagonismus. V jeden moment socialistická společnost bojovala proti západním špiónům, podruhé to byli kapitalisté a buržoazie a poté například mandelinka bramborová. V normalizovaném Československu strana zvolila zcela jiný přístup. Ideál komunistické společnosti nebyl zcela odsunut, jen se ho nemělo dosáhnout pomocí zbraní a skrze boj s nepřáteli. Tento ideál měl být dosažen naopak klidnou a svědomitou prací, kdy každý občan bude dělat to, co mu jde nejlépe a společně s ostatními budovat rozvinutý socialistický stát, který posléze může dosáhnout komunismus. Tento cíl se sice stále vzdaloval a jeho význam se vytrácel, ale v oficiálních projevech byl stále vyzdvižován. Klíčovým prvkem ideologie a propagandy během normalizace bylo zajištění tzv. „klidu na práci“. KSČ chtěla lidem vytvořit klidný život, bez nejruznějších vzruchů a přílišného revolučního či ideologického vypětí. Cílem mělo být vytvořit harmonickou společnost, kterou stát chtěl co nejméně vystavovat rušivým vlivům a násilí.

Už nebyly užívány represe a teror proti běžnému obyvatelstvu. To by bylo porušení tzv. společenské smlouvy, kterou stát s občany uzavřel.⁶⁰ Násilí a represe, ale v mnohem mírnější formě než v 50. letech, byly odsunuty na okraj společnosti a byly používány pouze na

⁶⁰ Teorii „společenské smlouvy“ mezi státem a občany v normalizovaném Československu představil Milan Otáhal v knize „Opozice, moc a společnost“ a budu se jí více věnovat v podkapitole 5.3 Mobilizace

„podvratné živly“ a „příživníky“. Do této skupiny patřili všichni, kteří klid ve státě jakkoliv narušovali a rušili tak onen podstatný „klid na práci“ a nezapadali do většinové společnosti. Jednalo se např. o disidenty, Romy a později v 80. letech drogově závislé. Tyto skupiny obyvatel mohli být tvrději potrestáni, ale opět nebylo v zájmu státu dávat tyto příklady příliš na odiv. V 70. a 80. letech se nekonaly žádné monsterprocesy s nepřáteli režimu, neexistovaly pracovní tábory, kam by odsouzení byli posíláni. Stát už neměl zájem na exponování těchto nežádoucích osob. Naopak cílem bylo tyto jednotlivce a skupiny co nejvíce odříznout od většinové společnosti. Represe těchto skupin měli být pro běžného občana co nejméně zřejmé. Ale i vůči těmto „podvratným živlům“ nebylo postupováno s nějakou nebyvalou tvrdostí. Stát už neužíval fyzického teroru, ale spíše byrokratického či administrativního. Dotyčný, který byl státem shledán jako nepřítel socialistického zřízení nebo jakkoliv vybočoval, měl problémy především v běžném životě. Mohl být propuštěn ze zaměstnání, jeho děti nebyly přijaty k vysokoškolskému studiu, mohl být sledován tajnou policií stejně jako jeho přátelé a blízcí. Ti se z tohoto důvodu od dotyčné osoby většinou distancovali a tak se ocitl v úplné izolaci.⁶¹

Snahou státu o poklidný život československé společnosti byla ovlivněna i kinematografie v 70. a 80. letech. Jaký typ filmů a seriálů byl v normalizačním období preferován, lze nejlépe ukázat na tom, které filmy naopak byly zakázány. Staly se z nich tzv. trezorové filmy. Pravděpodobně nejznámější zakázaný snímek byl film „Ucho“ od režiséra Karla Kachyni z roku 1970. Film pojednává o manželském páru, věrných členů strany, kteří však zjistí, že jsou odposloucháváni Státní bezpečností. Zachvátí je panika, že jejich soukromí a tajemství jsou vyzrazena někomu třetímu. Tento film byl ihned zakázán pro své protistátní vyznění. Dalšími zakázanými filmy byly např. Všichni dobří rodáci (kritika násilné kolektivizace venkova v roce 1948), Skřivánci na niti (film odehrávající se v 50. letech v kladenských ocelárnách, kam jsou političtí odpůrci posíláni na nucené práce) nebo film Pastřák (snímek se odehrává v nápravném zařízení pro mladistvé, snímek nebyl protistátní, ale pro tehdejší režim byl příliš pesimistický se špatným koncem). Zakázáno bylo mnoho dalších filmů. Mezi hlavní důvody, proč tyto filmy nesměly být distribuovány patřilo: protistátní vyznění, pesimismu nebo v některých případech kritické vykreslení ruských osvobozeneckých vojsk (Ať žije republika). Co pravděpodobně dělalo všechny zakázané snímky problematické, byla i jejich hloubka se kterou daná témata zpracovávaly a

⁶¹ KOLÁŘ, Pavel a kolektiv. *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů AV ČR, 2016, str. 64

psychologie postav. Nejednalo se o ploché filmy, které divák viděl jednou a téměř mu neutkvěly v paměti. Nutily diváka přemýšlet a vcítovat se do samotných postav. Normalizační filmy měly přesně opačný cíl. Samozřejmě, že diváka musel film bavit, ale filmy a seriály neměly diváky přitáhnout svou hloubkou a vypracovanými postavami, ale tím, jak se blížily jejich vlastním životům. Normalizační filmy se v drtivé míře odehrávají v současné době a ústředními postavami jsou obyčejní lidé a jejich běžné problémy.⁶² Příkladem může být tvorba režiséra Jaroslava Dietla. Mezi jeho nejznámější tvorbu patří: Nemocnice na kraji města, Žena za pultem, Malý pitaval z velkého města, Rozpaky kuchaře Svatopluka nebo silně ideologizovaný seriál Okres na severu. I když se tyto všechny seriály odehrávají ve zcela jiném prostředí, hlavní postavy se od sebe také velmi liší a i žánry jsou jiné, spojuje je ústřední téma a to je běžný život v Československu. Na tento běžný život je nahlíženo z různých úhlů, ale vždy se s ním může divák v různých fázích ztotožnit a zároveň ho tyto seriály nenutí vnímat ho kriticky. Samozřejmě, že filmová a seriálová tvorba nezačíná a nekončí pouze u Jaroslava Dietla. Je však dobrým příkladem, jaký trend byl v 70. a 80. letech nastaven. Změna témat a vyznění filmů nastává až v druhé polovině 80. let, kdy se začíná objevovat kritika sociálních poměrů v zemi. Je explicitně zobrazováno kšeftování na černém trhu, postavy těchto filmů se snaží vyhnout zaměstnání, i když být nezaměstnaný v té době bylo nezákonné nebo obecně žijí spíše na hraně zákona. Jedná se o filmy např. Kamarád do deště, Bony a klid nebo Láska z pasáže.

Hlavními rysy ideologického směřování normalizovaného Československa byla snaha distancovat se od totalitární minulosti a jejích praktik. Společnost se měla soustředit především na práci a užívat si konzumu než bojovat na barikádách. Celá společnost měla společnými silami pracovat na udržení pořádku a klidu ve státě, aby se „nepřátelské síly“ nedostaly k moci jako v roce 1968. Ideály byla stabilita a řád, uklidnění a harmonický vývoj společnosti a především zákonnost a pořádek. Stát také čím dál méně zasahoval do soukromé sféry svých občanů. Opět se jednalo o dodržování „společenské smlouvy“. Pokud se lidé chovali v mezích zákona a dodržovali všechny rituály, jako např. chození k volbám, účast v průvodech a spartakiádách, režim se příliš nezajímal o jejich soukromí. Naopak ten, kdo se těmto pravidlům podřídil nechtěl, byl často pod dozorem Státní bezpečnosti a jeho životem byl často znepříjemněn všemi možnými prostředky. Tento postoj kritizoval Václav Havel ve svém textu „Moc bezmocných“ a snažil se ho změnit. Lidé měli vyměnit život ve lži za život v pravdě. Měli odmítnout plnit prázdné rituály a jednu věc si myslet a jinou říkat.

⁶² KOLÁŘ, Pavel a kolektiv. *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů AV ČR, 2016 str. 44

Společnost a systém se podle Havla mohly změnit pouze tehdy, když každý překročí vlastní strach a ve všech aspektech života se oddá pravdě. A přesně tomu chtěl režim zabránit.

5.2 Vůdcovství

Okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968, ukončí reformní snahy československých komunistů známé jako Pražské jaro. Po okupaci, která však od této chvíle není nazývána okupací, ale „bratrskou pomocí“ nastává radikální obrat v politice KSČ, které doprovázejí masivní personální změny a celková proměna nálady a chování společnosti. Začíná normalizační proces.

Jak bylo výše zmíněno, historik Milan Otáhal vymezuje normalizaci časově od roku 1972 až do roku 1989. Roku 1972 se jedná o konsolidovaný normalizační režim. Nyní představím, co mu předcházelo, aby bylo pochopitelné, čím si KSČ prošla a jak byla tímto vývojem silně ovlivněna do budoucích let.

Sovětské vedení vyslalo do Československa vojska Varšavské smlouvy, aby zabránilo odklonu Československa ze sovětského vlivu. Toho se nyní snaží dosáhnout i uvnitř vládnoucí KSČ. Původní Brežněvův plán bylo ustavení dělnicko – rolnické vlády, která měla okamžitě jednat podle přání Moskvy. To se nezdařilo, proto byla zvolena jiná taktika. Do čela strany jsou prosazováni lidé prosovětského směřování. Původně to vypadalo, že by to mohl být vůdce reformních snah Alexandr Dubček, ale jeho plán byl balancovat mezi plněním moskevského protokolu a zároveň pokračovat již v menší míře v dalších reformních snahách. To však nebylo možné, protože sovětské vedení chtělo od KSČ bezpodmínečnou poslušnost.

17. dubna 1969 byl Alexandr Dubček nahrazen ve funkci prvního tajemníka ÚV KSČ Gustavem Husákem. Ten setrvá ve funkci až do roku 1987 než bude nahrazen Milošem Jakešem. Název funkce se mění v roce 1971 na funkci generálního tajemníka. Nástupem Gustava Husáka do funkce se k moci definitivně dostává prosovětské křídlo bez společenské podpory.⁶³ Nové vedení stálo před důležitým úkolem a to potlačit jak ve straně, tak i mezi lidmi představitele reformních snah a příznivce těchto reforem z roku 1968. Za tím to účelem se začínají provázet čistky jak uvnitř strany, tak na všech vedoucích pozicích podniků, obchodů a napříč institucemi.

Prověrky začaly v roce 1970 usnesením ÚV KSČ o výměně stranických legitimací.

⁶³ OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994, str. 15

Účelem těchto čistek byla „očista KSČ od všech nepřátelských, revizionistických a pravicových živlů, obnovení jednoty strany na základě marxismu – leninismu, obnovení a upevnění vedoucí role strany a její akceschopnosti a revoluční bojovnosti“ jak stálo v zápisu ze zasedání ÚV KSČ z 28. – 30. 1. 1970.⁶⁴ Jednotliví členové strany byli zváni na pohovory, během kterých byly zkoumány jejich postoje před rokem 1968, vztah „bratrské pomoci“ vojsk Varšavské smlouvy a současné politické smýšlení. Už před samotnou výměnou opustilo stranu více jak 150 000 lidí, po výměně stranických legitimací bylo vyloučeno dalších 330 000 osob.⁶⁵ Personální čistky se dotkly i řadových poslanců, konkrétně bylo odvoláno 122 poslanců. Takový masový odliv členů stranu velmi vnitřně proměnil. Výměna legitimací měla za cíl ponechat ve straně osoby na základě jejich věrnosti centrálnímu směřování strany. Odešla také značná část osob v produktivním věku, po roce 1970 tvořilo 30% členů strany ženy v domácnosti a důchodci. Průměrný věk členů strany byl 47,9 let.⁶⁶ Tady začíná problém stárnutí strany, který se značně projeví na konci 80. let.

Vyloučení ze strany mělo na dotyčného silný dopad. Vyloučení lidé byli postiženi existenčně, často byli propuštěni ze zaměstnání a v některých případech i sledováni policií, pokud se zdáli být nebezpečnými osobami pro socialistické zřízení. Označení „nepřítel socialismus“ bylo cejchem, kterého se těžko zbavovalo.

Vliv a účel čistek se dá shrnout takto: cílem prověrek nebylo vytvoření ideově jednotné strany, ale „vybudovat z členské základny onen bezideový konglomerát nejrozličnějších tajných vyznání, která by spojovala jedině poslušnost a schopnost plnit funkci spolehlivého příjemce instrukcí a direktiv“. Tak charakterizoval účel výměny stranických legitimací J. Belda ve své knize „Konečná fáze obrodného procesu“.⁶⁷

Na konci tohoto procesu, tedy v roce 1972, byla konsolidována moc KSČ, která měla vedoucí úlohu ve státě ve všech oblastech. Ekonomika byla řízena centrálně, vydávání noviny, časopisů a jiných periodik spadalo také do pravomocí stranických orgánů a i moc výkonná byla zcela podřízena straně. Stejně jako v jiných zemích i v Československu byla třístupňová dělba moci na moc soudní, výkonnou a zákonodárnou. V demokratických státech mají za úkol tyto tři složky fungovat nezávisle na sobě a navzájem se kontrolovat. V socialistických zemích naopak bylo podporováno splývání těchto tří složek a jejich

⁶⁴ OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994, str. 19

⁶⁵ BALÍK, Stanislav a kolektiv. *Politický systém českých zemí 1848 – 1989*, Brno, Masaryková univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007 str. 163

⁶⁶ KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějí a nová očekávání – K dějinám české společnosti 1969 – 1993*. Praha, Academia, 2012, str. 67

⁶⁷ OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994, str. 19

jednotné fungování. Byla preferována jednotná státní moc, která měla reflektovat zájmy lidu a lidu i sloužit.⁶⁸ Všechny tyto tři složky byly podřízeny aparátu KSČ.

Ústavním zákonem, který vešel v platnost 1. 1969 byl, zřízen federální stát, ve kterém měl státní moc opět vykonávat „pracující lid svými zastupitelskými sbory“. Nejvyšším orgánem státní moci se stalo dvoukomorové Federální shromáždění, které se skládalo ze Sněmovny lidu a Sněmovny národů. Tyto dva orgány čítaly 350 poslanců.⁶⁹

Členové vlády byli oficiálně volenými zástupci lidu, ale reálně se jednalo o nejvyšší úředníky, kteří plnili vůli stranického aparátu. Čistky se dotkly i vlády a stejně tak požadavek na vyhovující politické smýšlení, a proto bylo pevně stanoveno, kdo se může stát členem vlády a kdo ne.⁷⁰ Tyto personálie měla samozřejmě v kompetenci také KSČ. A protože vláda byla spíše úřednickým aparátem KSČ, nebyla ve straně vůle provádět během let výrazné personální změny. Pro stranu bylo pohodlnější nechávat ve stejných funkcích ty samé osoby. Dobře tuto praxi ilustruje předseda vlády Lubomír Štrougal, který byl předsedou šesti vlád, a to od roku 1971 až do roku 1988.

I když hlavní úlohu ve státě a veškerou moc měla KSČ, existovaly v českých zemích i další dvě politické strany. ČSL (Československá strana lidová) a ČSS (Československá strana socialistická). Společně s KSČ tyto strany fungovaly pod platformou Národní fronty. Povolené strany byly pouze ty, které se sdružovaly právě pod NF. ČSL ani ČSS neměly žádný vliv na chod státu. Obsazovaly pouze určený počet křesel v parlamentu a konkrétní osoby na kandidátky byly vybírány také s požehnání KSČ. Existence těchto dvou stran měla pouze jeden účel. A to vzbudit dojem, že se v ČSSR se nejedná o vládu jedné strany, ale jsou přizvány i další.⁷¹

Kdo tedy představoval moc v ČSSR v letech normalizace? Neochvějnou pozici měla KSČ, jejíž vliv byl patrný ve všech oblastech jak výkonné, soudní, tak zákonodárné moci. Kritéria představená KSČ, která musel splňovat člověk zvolený do jakékoliv vedoucí funkce, byla uplatňována ve všech oborech, odvětvích a institucích v zemi. Jednalo se o národní podniky, vysoké školy, školství obecně, vědecká pracoviště, obchody atd.

⁶⁸ BALÍK, Stanislav a kolektiv. *Politický systém českých zemí 1848 – 1989*, Brno, Masaryková univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007 str. 166

⁶⁹ VILÍMEK, Tomáš. „Všichni komunisté do ureň!“ *Volby v Československu v letech 1971 – 1989 jako společenský, politický a státněbezpečnostní fenomén*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2016. str. 39

⁷⁰ BALÍK, Stanislav a kolektiv. *Politický systém českých zemí 1848 – 1989*, Brno, Masaryková univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007 str. 169

⁷¹ Tamtéž str.171

5.3 Mobilizace

Podkapitola mobilizace se úzce váže na předchozí kapitolu „Ideologie“. Jak bylo výše představeno, režim už se nesnažil v lidech budit neustálé vášně a bojovnost. Byly zde však některé rituály, které občané museli dodržovat, aby je režim nechal na pokoji. K těmto rituálům patřili volby, které vždy vyhrála KSČ. Byla vyžadována co nejvyšší účast a často bylo i kontrolováno, kdo se voleb účastnil, aby mohl poté režim tvrdit, že opírá svou legitimitu o téměř všechny voliče v Československu. Rodiče také přihlašovaly své děti do nepovinných organizací, jako byl např. Pionýr, z důvodu, aby na sebe neupozorňovali a nevyčůhovali tak z davu. Z podobného důvodu se také lidé účastnili prvomájových průvodů nebo spartakiád. Režim si nedovolil lidem nařídít účast na těchto akcích, zároveň se však zaměřoval na ty, kteří účast odmítali. Někteří historikové používají k popisu tohoto vztahu termín „společenská smlouva“. Nejedná se však o společenskou smlouvu v podání Locka či Rousseau, určitě zde obě strany nemají rovnocenné postavení. Tato „smlouva“ však byla pohodlná pro obě strany. Režim se mohl na veřejnosti odkazovat na statisíce lidí v průvodu, kteří nesli prapory s údernými hesly a vysokému počtu hlasů u voleb a lidé si zase mohli bez větších omezení užívat zlepšující se ekonomickou situaci, která přinášela např. větší výběr spotřebního zboží.⁷²

Soudobou situaci a zájem lidí o politiku a činnost strany dokazují průzkumu mezi občany. Jeden z průzkumů se týkal znalosti programu Národní fronty a druhý se týkal znalosti aktivit národního výboru v místě bydliště respondenta. Z průzkumu z roku 1985 vyplývá, že s programem Národní fronty je obeznámeno pouze 13% respondentů. Tyto výsledky odpovídají i průzkumům z let 1975, 1980 a 1984. Další průzkum ukázal, že pouze čtvrtina respondentů zná činnost národního výboru ve svém bydlišti a pouze 13% dotázaných se v letech 1980 a 1984 účastnila akcí pořádaných občanským výborem. Polovina dotázaných také odmítla vykonávat dobrovolnou funkci, např. pomocná stráž VB nebo soudce z lidu.⁷³

Mobilizace obyvatel tedy byla nízká a stát měl i zájem na tom, aby se občané zajímali o politiku jen v určitých mezích a nízké míře. Vyhovovalo to tak oběma stranám. Účast lidí byla vyžadována jen při určitých „rituálech“:

⁷² VILÍMEK, Tomáš: *K otázce vztahu a vzájemné reflexi opozice a společnosti v Československu po roce 1948 v knize: Opozice a společnost po roce 1948*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009. str. 177

⁷³ Tamtéž str. 80

5.4 Pluralismus

V předchozí podkapitole jsem představila jako hlavní politickou sílu a nositele veškeré moci ve státě KSČ. Byly zmíněny i další politické strany, kterým byla povolena činnost, ale jejich vliv byl nulový. Co se tedy týče politického pluralismu, i ten je nulový. Veškeré politické sdružování bylo pod kontrolou KSČ a ta samozřejmě žádné další tvoření stran nepovolovala, aby nebyla ohrožena její výsostná pozice nebo se neutvořila opozice. Konkrétně 13. 10. 1968 byl přijat Národním shromážděním zákon, který povoloval činnost politickým organizacím sdruženým v Národní frontě. A ta byla také plně v moci KSČ. Jednalo se o jakýsi začarovaný kruh.

Existoval však nějaký pluralismus názorových proudů uvnitř samotné KSČ? Výměnou stranických legitimací se tomu mělo zabránit. Komise, které měly na starosti pohovory s jednotlivými členy strany, měly za úkol ve straně udržet správně a dobře smýšlející členy. Naopak ti, kteří nesouhlasili s okupací a stále věřili v reformní snahy, byli ze strany vyloučeni. Po těchto čistkách se personální obsazení vrcholných funkcí KSČ mění jen výjimečně. Například členové ÚV KSČ⁷⁴ se od roku 1971 do roku 1986 téměř neměnili. Jediným novým členem se stal Miloš Jakeš v roce 1981.⁷⁵ I když vedení strany se snažilo různé myšlenkové proudy uvnitř strany potlačit, nepodařilo se je vymýtit zcela. Stále existovala skupina reformních komunistů, ale i uvnitř této strany se objevovaly různé názorové proudy s různými požadavky. Jeden z těchto proudů usiloval o zachování demokratických tendencí z roku 1968, jiný usiloval o změnu systému ve smyslu samosprávné demokracie pracujících. Tyto skupiny však byly uzavřené a bez většího politického vlivu.⁷⁶

Názorový pluralismus uvnitř strany se začne silněji projevovat s nástupem Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka Sovětského svazu a jeho prosazováním reforem ve všech oblastech fungování státu. Začíná se tvořit proud příznivců těchto reforem, kteří si přejí jejich co nejrychlejší naplnění. Zástupce tohoto proudu je např. Lubomír Štrougal, současný předseda vlády. Jako protipól se objevuje proud konzervativců a odpůrců prosazování reforem. Představitelem tohoto křídla je Vasil Bilak. Tomuto štěpení uvnitř strany a postojům jednotlivých křídel ke Gorbačovým reformám se budu věnovat

⁷⁴ ÚV KSČ – Ústřední výbor Komunistické strany Československa, jeden z nejvyšších orgánů strany

⁷⁵ ŠTEFEK, Martin. *Za fasádou jednoty – KSČ a SED po roce 1985*, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2014, str. 83

⁷⁶ OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994, str. 34

v podkapitole 7.1.

Pluralismus byl omezený i v dalších oblastech. Vláda dne 30. srpna 1968 rozhodla o zřízení Úřadu pro tisk a informace. Sovětům a nové garnituře bylo jasné, že nyní je nejdůležitější občany uklidnit a získat si je. A k tomu nejlépe slouží média. Úřad měl za úkol podřídit masová média a periodika kontrole KSČ. Jako prvním nařízením tohoto úřadu byl zákaz používání slova „okupace“ v kontextu srpnových událostí. Později v říjnu bylo zakázáno informovat o počtu mrtvých a napáchaných škodách okupačními vojsky. Byl také zákaz negativně referovat o vojskách Varšavské smlouvy.⁷⁷

I umění všeho druhu spadalo pod kontrolu aparátu KSČ. Jednalo se např. o Svaz českých spisovatelů, který sdružoval všechny povolené spisovatele. Pokud chtěl autor tvořit a vydávat své knihy oficiálně, bylo nutné, aby byl členem toho to svazu. S tím šel ruku v ruce i vstřícný postoj k současné politice a jeho tvorba musela být nezávadná a nepodvrtná. Knihy procházely cenzurou a kontrolou, zda v nich nejsou skryté narážky nebo kritika režimu. Pokud autor členství ve svazu odmítl, byla mu zakázána činnost a jeho jedinou možností bylo knihy vydávat ilegálně.

Především politický a organizační pluralismus byl velmi hlídán. I když se většinová společnost během normalizace soustředila především na dobrý ekonomický vývoj a zlepšující se životní podmínky, existovaly skupiny osob, které nesouhlasily se současným stavem a s vedením KSČ. Tito lidé se však nesdružovali do organizovaných skupin, ale jednalo se spíše o neformální setkávání podobně smýšlejících osob z podobného prostředí. Jedna z takovýchto skupin se vytvořila okolo Jiřího Dienstbiera. Jednalo se však o volné setkávání přátel.⁷⁸ Během 70. let se tvořilo mnoho další neformálních skupin z různých částí společnosti, ale také s různými požadavky a pohledy na současnou situaci a prostředky, jak ji řešit. Hlavním znakem disidentských hnutí v Československu byla roztržštěnost. To se změnilo se vznikem Charty 77.

K sepsání textu Charty 77 přiměly její autory dvě události: proces s undergroundovou skupinou Plastic People of the Univers a ratifikace dohod Spojených národů o občanských a hospodářských a sociálních právech. Dohoda byla podepsána zástupci Československa 7. října 1968 a ratifikována byla 1976. Tato dohoda byla zveřejněna i ve Sbírce zákonů.

Členům Plastic people bylo zakázáno vystupovat na veřejných místech a když tento zákaz porušili, byli obžalováni a někteří i shledáni vinnými z výtržnictví a používání

⁷⁷ RŮŽIČKA, Daniel. *Úřad pro tisk a informace (online)*, (Cit. 30.6. 2019).

Dostupné z: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/cenzura_04.php

⁷⁸ OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994, str. 34

vulgarismů ve svých písních. Skutečným důvodem procesu s Plastic people bylo potlačení svobodné hudební tvorby, která není pod kontrolou strany a jejích orgánů. Právě tato paradoxní situace, kdy se stát zaváže k dodržování základních lidských práv a svobod a zároveň nevyhovujícím umělcům zakáže vystupovat a provádět svou činnost přimělo Václava Havla, Pavla Kohouta a další k sepsání textu Charty 77.

Na počátku vzniku Charty a následně i v jejím textu je avizováno, že se nejedná o organizaci, nemá své stanovy ani stálé orgány a nejedná se o základnu k opoziční politické činnosti. Jedná se o volné sdružení lidí různých vyznání a profesí, kteří se společně chtějí zasazovat o dodržování občanských a lidských práv v Československu. K dosažení tohoto cíle nechtějí využít politické prostředky, ale pouze navázat konstruktivní dialog s představiteli moci. Charta rezignovala na politiku jako nástroj společenských změn, hlavním rysem Charty byla nepolitický politika.⁷⁹

Jiná disidentská hnutí a skupiny se začali sdružovat v okolí Charty 77, která se stala hlavní silou v kritice a opozici vůči režimu. Ten se samozřejmě snažil co nejúčinněji bránit. Chartisty označoval za vyvrhele, příživníky a narušitele pořádku ve státě. Lidé, kteří Chartu podepsali nebo měli blízko k jejím myšlenkám, byli režimem šikanováni ve všech oblastech života. Na rozdíl však od totalitního zřízení nebyli fyzicky likvidováni, posíláni na mnoho let do vězení nebo veřejně pranýřováni při vykonstruovaných procesech. Režim se tuto malou část obyvatel (v roce 1989 měla Charta 77 pouze 2000 podpisů)⁸⁰ snažil co nejvíce odsunout na okraj společnosti a jejich existenci většinové společnosti utajit. I když představitelé Charty byli v listopadu 1989 vůdčími osobnostmi stávek a demonstrací a následného vyjednávání s režimem, většina obyvatel Československa neměla o jejich činnosti, myšlenkách a představitelích skoro ponětí. Ale pravděpodobně právě díky taktice režimu, která se snažila disidentská hnutí vytlačit z veřejného prostoru a vědomí lidí a ne tato uskupení zcela zničit, přežila celou normalizaci, aby pak mohla korigovat a určovat dialog při změně režimu.

Pluralismus byl kvůli snaze strany velmi omezený a veškerá činnost spadala pod dohled stranických orgánů. I přesto se objevili jednotlivci a skupiny, které i přes perzekuci režimem pokračovaly ve svých aktivitách a tvorbě. Protože už se nejednalo o režim totalitního typu a normalizační režim se snažil vyvarovat otevřenému násilí i na svých oponentech, mohly tyto skupiny přežít a pomoci tak vytvářet alternativní kulturu a myšlení vůči tomu oficiálnímu.

⁷⁹ OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994, str. 39

⁸⁰ Tamtéž str. 38

5.5 Shrnutí

Režim v Československu se snažil od své totalitní minulosti distancovat a stejně tak od jejích praktik. Ke svým odpůrcům a kritikům přistupoval mírněji a ne tak brutální silou. Stejně tak represe a mobilizace běžných obyvatel byla na velice nízké úrovni. Státní ideologií byl marxismus – leninismus a vůdčí úlohu ve státě měla KSČ, jak bylo obsaženo v ústavě, ale právě samotná ideologie v životě lidí nehrála nijak významnou roli. Úderná hesla na plakátech a v projevech politiků ztratila svůj význam, stala se běžnou součástí života, ale už nikoho neburcovala a pravděpodobně jim ani nikdo nevěřil.

Členové strany už také nebyli fanaticky oddáni myšlence komunismu a socialismu. Především po čistkách v 70. letech zůstali ve straně a ve vedení podniků lidé, kteří spíše preferovali materiální výhody svého postavení než oddanost ideologii. Jejich věrnost straně byla deklarovaná spíše z důvodu sebezáchovy, než s upřímné víry oddanosti. Z tohoto popisu můžeme režim v Československu určit jako post-totalitní, dle Linze a Stepana jako zamrzlý post-totalismus. Má vypracovanou vůdčí ideologii, ale nehraje ve společnosti tak podstatnou úlohu jako by to bylo v totalitním režimu. Stát vyžaduje věrnost od svých občanů, ale už v takové míře nezasahuje do jejich soukromí. Mobilizace je nízká, rozhodně ne tak všudypřítomná jako v totalitním zřízení. Pluralismus je stále omezený, strana ho nechce v žádné oblasti připustit, ale pokud se objeví, není tak silně postihován. Režim se ho nesnaží zcela vymazat. A to dává možnost vzniku opozičním skupinám, které se v příhodné situaci mohou stát aktéry konce tohoto režimu.

6. Rumunská revoluce

V podkapitole 4.4. Pluralismus jsem se věnovala roli opozice či disidentských skupin v Rumunsku za vlády Nicolae Ceausesca. Opozice v té době v Rumunsku téměř neexistovala a jistá kritika režimu a projevy nespokojenosti byly spojeny se špatnou ekonomickou a hospodářskou situací a životní úrovní obyvatel. Nejednalo se o občanskou, disidentskou nebo politickou organizaci, která by měla vypracovaný program nebo požadavky na režim. Securitate byla velice úspěšná v potírání jakéhokoli organizovaného odporu. Stejně tak díky Ceausescově systému obměňování jednotlivých důležitých funkcí vždy po určitém čase a obklopováním se blízkou rodinou nemohla vzniknout ani žádná opozice uvnitř režimu.

V následující podkapitole představím historické skutečnosti a průběh revoluce, která ukončila komunistický režim v Rumunsku a vládu Nicolae Ceausesca. Představené události v další podkapitole dám do kontextu strategie tzv. four – play game zmiňované v podkapitole 3.3 jaký měl vliv uplatnění či neuplatnění této strategie.

6.1 Atmosféra roku 1989

Od roku 1985, tedy s nástupem Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka SSSR, jsou cítit ve vzduchu změny. Gorbačov se vymyká tradiční představě generálního tajemníka Sovětského svazu. První výraznou změnou je jeho nízký věk, tedy nízký s porovnáním s jeho předchůdci. V době nástupu do funkce bylo Gorbačovi padesát čtyři. Problém s vysokým věkem jednotlivých kandidátů a následně představitelů této funkce začal být výraznější poté, když nástupce Leonida Brežněva, Jurij Andropov, zemřel patnáct měsíců po nástupu do své funkce. Jeho nástupce, Konstantin Černěnko, zemřel třináct měsíců po nástupu do funkce. Gorbačov nastupuje do funkce 11. března 1985 i přes odpor konzervativních členů strany.⁸¹

Jak se mnozí konzervativní kádři obávali, krátce po svém nástupu začal Gorbačov na tehdejší dobu s radikálními změnami. Změny byly především personální a ekonomické. Gorbačov se začal obklopovat reformě naladěnými lidmi, jako byli např. socioložka Tatjana Zaslavská nebo ekonom Abel Aganbegjan. Jako své poradce si vybral podobně smýšlející členy strany. Naopak nejkonzervativnější členy politbyra poslal do předčasného,

⁸¹ BROWN, Archie: *Vzestup a pád komunismu*. Brno, Jota 2011, str. 585

nedobrovolného důchodu.⁸²

Změny nastaly i v ekonomické sféře. Gorbačov věřil, že pokud se nezmění ekonomika Sovětského svazu, potažmo celého Východního bloku, není možné, aby dál aspoň částečně uspokojila potřeby obyvatel. Cílem jeho změn a reformů bylo ekonomiku decentralizovat a vnést do ní principy tržního hospodářství. Do jisté míry by však centralizace stále existovala. Gorbačov však dával přednost rozvoji malých družstev a oblasti služeb, který by přispěl k demokratizaci trhu.

Podobnou decentralizaci požadoval i v politické sféře. Věřil, že jednotlivé země by měly mít větší míru autonomie na Sovětském svazu a jeho směřování. Celou tuto éru uvolňování a reformů provázela tři slova: *uskorenije* (urychlení), *perestrojka* (přestavba) a *glasnosť* (otevřenost).

Jak se tyto reformní snahy odrážely na situaci v Rumunsku? Zjednodušeně, vůbec nijak. Do tisku se nesměly dostat žádné informace o politice glasnosti ani o politických a ekonomických reformách v SSSR.⁸³ V květnu roku 1988 Gorbačov navštívil Rumunsko a při té příležitosti se snažil Ceausescu varovat, aby změnil svůj styl vládnutí a přistoupil na reformní snahy, které se objevovaly už v dalších zemích. O vztazích mezi SSSR a Rumunskem vypovídá také to, že při další Gorbačově návštěvě na počátku prosince 1989 nebyly oba muži schopni najít společnou řeč. Gorbačov odmítl všechny Ceausescovi požadavky ohledně zachování socialismu a internacionalismu.

Obavy ohledně situace v zemi se objevili počátkem února 1989. Mezinárodní oddělení ÚV KSSS zhodnotilo situaci v Rumunsku následovně: „V Rumunsku přetrvává dusná atmosféra kultu osobnosti a autoritativního Ceausescova vládnutí. Ten se snaží izolovat Rumunsko od našeho vlivu, sebe se pokouší halit do hávu ‚bojovníka za čistotu socialismu‘ a pouští se do nepřímé polemiky s námi. V zemi jsou možné jednotlivé živelné výbuchy, ale v současné době sotva mohou mít širší dopad. Situace se zřejmě změní teprve s Ceausescovým odchodem, který může být provázen velmi bolestivými jevy“. Takto znělo velmi přesné zhodnocení soudobé situace v Rumunsku, které vyšlo v Memorandu oddělení mezinárodních vztahů ÚV KSSS o strategii vztahů SSSR k evropským socialistickým zemím.⁸⁴

Ceausesco na jakékoliv reformní snahy či tlak ze zahraničí reagoval odmítavě a

⁸² BROWN, Archie: *Vzestup a pád komunismu*. Brno, Jota 2011 str. 589

⁸³ TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve 20. století*, Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Klementinum 2016 str. 312

⁸⁴ Tamtéž str. 313

naopak se snažil všechny utvrzovat v představě Rumunska, jako spokojené a především socialistické země. Reformní snahy ostatních zemí označil za návrat ke kapitalismu a dle jeho názoru není co napravovat ani reformovat. Také odmítal kritiku jeho vládnutí a odmítal tvrzení, že si pěstuje svůj kult osobnosti. Dle jeho názoru není vůdcem z vlastní vůle, ale z vůle lidu, který si to tak přeje.⁸⁵ Z těchto prohlášení není zcela jasné, zda Ceausescu silně podcenil situaci a přicházející změny nebo zda byl už natolik odtržen od reality, že byl skutečně přesvědčen o spokojenosti obyvatel a jejich dobré životní úrovni.

Tyto reformní snahy, ale ovlivnili a zasáhly rumunské občany. Narůstá kritika uvnitř strany, Funkcionáři, intelektuálové a umělci apelovali na Ceausescu, aby přistoupil na reformy. Nejvýraznějšími osobami uvnitř strany, které Ceausescu kritizovaly, byl Ion Iliescu (o kterém ještě uslyšíme) a komunistický disident Sylviu Brucane. Jako nejvýraznější osoba z řad intelektuálů, kteří kritizovali prezidentovu nulovou odezvu na reformní snahy v zahraničí, byl spisovatel Paul Goma. Ten musel emigrovat do Francie, odkud kritizoval poměry ve své zemi a přinášel svědectví o životě v Rumunsku od dalších uprchlých spoluobčanů. Jedině tak se mohl svět dozvědět o poměrech v zemi. Pokud však někdo emigroval do zahraničí, ani tak nebyl v bezpečí. Securitate posílala nájemné vrahy, aby obzvlášť hlasité kritiky režimu v zahraničí umlčeli. Příkladem může být redaktor rádia Svobodná Evropa Aurel Georgescu, který byl agenty Securitate zastřelen.⁸⁶

Ve vysílání Svobodné Evropy byly zveřejňovány výzvy, aby bylo zabráněno opětovnému zvolení Ceausescu do čela RKS. Prezidentova reakce nebyla nijak překvapivá. Opět jasně odmítl orientaci na tržní ekonomiku a na počátku prosince zakázal přímé kontakty s ostatními socialistickými zeměmi. Ty podle něj ohrožovaly socialismus a místo něj budují kapitalismus.

Jako silný paradox oproti revoluční náladě ve střední Evropě působil XIV. sjezd Rumunských komunistů ve dnech 20. – 24. listopadu 1989. Týden před tím proběhla Sametová revoluce v Československu, v červnu proběhly v Polsku první svobodné volby a 9. listopadu padla berlínská zeď. Rumunsko se zdálo, jakoby těmito změnami bylo naprosto netknuté. Ceausescu byl na sjezdu opět jednomyslně zvolen generálním tajemníkem a delegátům byl prezentován následovně: „nejmilovanější a nejvíce vážený syn našeho národa, patron génia moderního socialistického Rumunska, skvělý vůdce strany a státu, osobnost

⁸⁵ TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve 20. století*, Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Klementinum 2016, str. 313

⁸⁶ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*. Praha, Metropolitan university press a nakladatelství Libri, 2016, str. 83

s velkou prestiží v současné politice, který se zapsal do vědomí lidstva, jako hrdina míru, porozumění a spolupráce mezi všemi národy světa“.⁸⁷ Toto titulování a obecné provolávání jednotnosti a věrnosti představě o rumunské cestě k socialismu je v ostrém kontrastu s událostmi, které vypukly 17. prosince 1989.

6.2 17. prosinec 1989

Úplným počátkem a rozbuškou pro protesty a následnou revoluci, bylo násilné vystěhování pronásledovaného kněze Lászla Tökese. Protestanský kněz byl členem maďarské menšiny v Rumunsku, která byla po celou dobu Ceausescovi éry vládou šikanována a nuceně asimilována s většinovou společností. Tökes byl dlouhodobě šikanován a pronásledován tajnou policií Securitate a 15. prosince 1989 měl být nuceně vystěhován z fary v Temešváru. Na jeho obranu vystoupilo ten den tisíce lidí, etnických Rumunů i Maďarů. Tato obrana a odpor proti policii přerostl v nepokoje a rabování. Nepokoje vyvrcholily 17. prosince vyplněním sídla krajského výboru strany. Povstání bylo policií a ozbrojenými složkami tvrdě potlačeno. Ceausesco vyzval policii i armádu, aby rabování potlačila všemi možnými prostředky. Nepokoje označil za útok na celistvost Rumunska a na národní bezpečnost a také za teroristický útok vyprovokovaný imperialistickými kruhy a zahraničními bezpečnostními složkami.⁸⁸

Ceausesco silně podcenil situaci, protože den po nepokojích odletěl na státní návštěvu Íránu. Mezitím v Temešváru a dalších větších městech propukly masové stávky dělníků. To vedlo k vyslání vojenských hlídek do všech větších měst.

Dalším příkladem naprostého nepochopení situace ze strany prezidenta, bylo svolání masové demonstrace na podporu režimu na Palácové náměstí v Bukurešti. Ceausesco očekával oslavné výkřiky a potlesk jako vždy, když předstoupil před lid, ale naopak se začalo ozývat nesouhlasné bučení, pískání a skandování „diktátor Ceausesco“.⁸⁹ Pouze hlasové projevy nespokojenosti se během chvíle změnily v násilnosti a revoluci. Příslušníci Securitate ve své zfanatizovanosti stříleli do lidí. Naopak armáda se po chvíli přidala na stranu lidí. Celý průběh nepokojů byl živě vysílán po celém světě.

Když se dav dostal k budově ústředního výboru, Nicoale Ceausescu se svou ženou

⁸⁷ TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve 20. století*, Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Klementinum 2016 str. 314

⁸⁸ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*. Praha, Metropolitan university press a nakladatelství Libri, 2016, str. 85

⁸⁹ BROWN, Archie: *Vzestup a pád komunismu*. Brno, Jota 2011, str. 654

uprchli na střechu, kde byla pro podobné případy připravená helikoptéra. Podařilo se jim uprchnout, ale o pár dní později 25. prosince byli armádou zajati a obviněni z genocidy a vraždy 60 000 lidí za léta Ceausescova režimu. Tato informace byla zcela mylná, zabito bylo přibližně 600 lidí.⁹⁰ Zinscenovaným vojenským soudem, který neměl ničí podporu ani pravomoc, byly oba manželé odsouzeni k trestu smrti zastřelením. Rozsudek byl vykonán téměř okamžitě bez možnosti jakéhokoliv odvolání nebo obhajoby. Tato událost vyvolala ve světě velice rozporuplné reakce a byla vnímána velmi negativně.

6.3 Po revoluci

Téměř ihned po bizarním a rychlém konci Ceausescovi vlády přebírá moc ve státě *Fronta národní spásy*. Jednalo se o nesourodé uskupení lidí z nepočetného rumunského disentu, především intelektuálů a umělců, kteří neměli žádné zkušenosti z politiky, technokratů a vysokých stranických funkcionářů. Tato část Národní fronty měla největší moc, v jejich čele stál Ion Iliescu, který přebíral téměř veškerou moc a iniciativu ve státě.

Proběhla série soudních procesů s bývalými vysokými stranickými funkcionáři, kteří měli k Ceausescovi nejbližší a s členy rodiny Ceausesců a Petresců. Bylo také zčásti obnoveno zásobování základními potravinami, přestal být omezen odběr elektriny, plynu a pohonných hmot a lidé mohli vlastnit cestovní pasy. Zlepšení životní situace a ukončení diktatury a cenzury zajistilo FNS podporu obyvatel, kteří stranu považovali za legitimní a kompetentní k vedení státu.

I přes všeobecnou podporu proběhlo několik stávek a demonstrací proti vládě FNS iniciovaných především vysokoškolskými studenty. Jedna z takových demonstrací proběhla 13. června 1990. Ta byla na příkaz Iliesca policií rozeznána a její účastníky označil za „darebáky“. Několik pokusů o narušení mocenského monopolu FNS proběhlo v lednu a únoru, ale jednalo se o špatně organizované a spíše živelné protesty.

I když proběhlo několik soudních procesů s vysokými stranickými funkcionáři, Iliescu nechtěl staré struktury rozbíjet, pouze je nahradit novými lidmi. Věděl, že jeho podpora se opírá o tři miliony bývalých členů komunistické strany a také, že ve státě není téměř nikdo, kdo by měl zkušenosti s politikou a řízením státu než členové komunistické strany. Kde se však udrželi ti samí lidé, kteří ve funkci působili jak za Ceausescu, tak i po převratu, byla tajná rumunská policie Securitate. Ta se nyní nazývala Úřad pro národní

⁹⁰ BROWN, Archie: *Vzestup a pád komunismu*. Brno, Jota 2011 str. 654

bezpečnost. Název se změnil, ale většina starých stranických kádřů se integrovala do nových mocenských struktur.⁹¹

3. ledna 1990 Iliescu podepsal dekret o obnovení demokratických stran. Těsně po podepsání tohoto dekretu se začínají obnovovat hlavní předválečné politické strany – Národní liberální strana, Národní caranistická strana a Rumunská sociálnědemokratická strana. Postupně vznikají nová hnutí a strany. Protože minimální počet členů k založení strany byl 251, brzy bylo zaregistrováno přibližně 200 politických stran a hnutí.⁹²

Do prvních svobodných voleb byla legislativní a výkonná moc vykonávána Prozatímní radou národní jednoty. V radě byli zástupci FNS a dalších 37 stran a organizací. Předsedou rady byl Iliescu. První svobodné demokratické volby se konaly 20. května 1990 a drtivě v nich zvítězila NFS. Volilo ji 85% voličů. Druhou nejsilnější stranou byl Demokratický svaz Maďarů, třetí byli liberálové a čtvrtí ekologové. Ani jedna z těchto stran nedosáhla na 10%.

Ionesco se stává prezidentem a vítězná NFS sestavuje vládu v čele s Petre Romanem. Tyto dvě osobnosti představují dva druhy lidí, kteří se dostali k moci. Ionescu představuje starou nomenkaluturu a bývalé funkcionáře komunistické strany. Roman představuje etablovanou technokratickou elitu.⁹³

⁹¹ TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve 20. století*, Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Klementinum 2016 str. 376

⁹² Tamtéž str. 376

⁹³ TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve 20. století*, Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Klementinum 2016 str. 377

7. Československo: rok 1989 a bod zlomu

Realie druhé poloviny 80. let jsem představila v předchozí kapitole týkající se Rumunska. Jaký, ale byl vztah Československa ke Gorbačovým reformám a jaký vliv měly na situaci v zemi?

7.1 Československo roku 1989

Náladu ve společnosti formovalo hned několik podstatných faktorů. První z nich byly reformní snahy Michail Gorbačova. V Československu rezonovala především jeho politika nevmešování se do záležitostí ostatních států. Tato vstřícnost se ukázala pouze jako částečná poté, co Sovětské vedení v roce 1987 zasahovalo do personálních změn ve vedení KSČ.⁹⁴ Po okupaci v roce 1968 a politice L. Brežněva, který podporoval jednotnou politickou linii pro všechny země Východního bloku, byl ústup SSSR od role poručníka vítanou změnou. Tato změna směřování však vzbudila obavy ve vedení KSČ. Strana a její směřování se opíralo o Brežněvovu doktrínu a svou legitimitu čerpalo z pokynů a vlivu Sovětského svazu. Celé vedení v čele s Gustavem Husákem bylo také dosazeno proti vůli obyvatel pomocí intervenčních armád. Vedení KSČ bylo v nastalé situaci velice nejisté.⁹⁵

KSČ a především její vrcholné orgány nevěděly, jak na změny reagovat a část vedení KSČ neměla o provádění reform příliš velký zájem. V tu dobu se však ve straně začal tvořit proud, který byl reformám nakloněn. Představitelem tohoto proudu byl předseda vlády Lubomír Štrougal. Štrougal se na sebe snažil upoutat pozornost Sovětů jako na představitele reformních snah v Československu. V souvislosti s touto snahou se také pustil do vcelku ostré kritiky stávajících poměrů.⁹⁶ Sovětské vedení však upřednostnilo v nastalé personální výměně Miloše Jakeše, který byl považován za dynamičtější osobu než Štrougal. V roce 1987 byl Gustav Husák nahrazen Milošem Jakešem ve funkci generálního tajemníka. Miloš Jakeš byl sovětským vedením vnímán jako mladší a dynamičtější a tím i nakloněný změnám. Husák jmenování Jakeše podpořil. To vyvolalo ostrou reakci konzervativního křídla KSČ,

⁹⁴ PULLMAN, Michal. *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismus v Československu*, Praha: Scriptorium 2011, str. 95

⁹⁵ OTÁHALA, Milan. *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994, str. 50

⁹⁶ PULLMAN, Michal. *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismus v Československu*, Praha: Scriptorium 2011, str. 96

v jehož čele byl Vasil Bilak. Ten pojal podezření, že si Husák se Štrougalem stěžovali na negativní postoje konzervativní části KSČ vůči reformám. Pravděpodobně z obavy, že by názorový proud, který zastával, ztrácel ve straně vliv, navrhl rozdělení funkce generálního tajemníka a prezidenta a sám o funkci generálního tajemníka usiloval. Sověti byli ochotní se do situace vložit, aby zabránili Bilakovu jmenování. Tomu bylo zabráněno dohodou Štrougala a Jakeše. Miloš Jakeš byl v prosinci 1987 jmenován generálním tajemníkem strany a Lubomír Štrougal zůstal předsedou vlády.⁹⁷ Ale ani nástup Miloše Jakeše do funkce žádné změny nespustil. Naopak se Jakeš odmítavě postavil k politice *glasnosti*, která silně rezonovala v Sovětském svazu. Především se začalo mluvit o minulosti SSSR a o proměně náhledu a interpretace sovětských dějin. Miloš Jakeš odmítl podobné tendence v Československu a především odmítl reinterpretační událostí z roku 1968.⁹⁸ Společnost se však dozvíдалa o politice *glasnosti* a byla jí silně nakloněna. Vedení KSČ se po celou dobu vyhýbalo přijmutí nějakých radikálních změn. I když ze Sovětského svazu často vybízeli české komunisty k akci, nikdy skutečně k žádné změně nedošlo.

Překvapením pro KSČ bylo, že podpora Gorbačových reforem a zároveň kritika strany za její strnulost se začala objevovat z jejich vlastních řad a institucí. Hlasy této kritiky byla často mladší generace členů strany, kteří nebyli tak důkladně ideologicky zpracováni, jako generace před nimi a také neprošla důkladnými čistkami strany v 70. letech. Jedním z center podpory reforem bylo SSM.⁹⁹ Funkcionáři této organizace, nebyli bytostně spjati s textem Poučení z krizového vývoje a se samotnými počátky normalizace. V druhé polovině 80. let začínají obsazovat vyšší posty v hospodářských, státních i stranických organizacích a jejich názory jsou tedy stále více slyšet. Dle názoru této mladší generace by KSČ měla na změny reagovat pružněji a otevřeněji. Tím však nežádají změnu systému, pouze změnu přístupu k reformám.¹⁰⁰

Druhým faktorem, který měl na československou společnost v druhé polovině 80. let silný vliv, byla upadající ekonomická situace. Režim požadoval od občanů poslušnost výměnou za dobrou ekonomickou situaci, slušnou životní úroveň a uspokojení spotřebních potřeb. Tuto funkci však přestával stát plnit. Situace nebyla natolik kritická jako v sousedním Polsku, ale přes to lidé cítili a vnímali úpadek své životní úrovně a nedostatečnost centrálně plánovaného hospodářství. Jedním z problémů bylo upřednostňování těžkého průmyslu před

⁹⁷ PULLMAN, Michal. *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismus v Československu*, Praha: Scriptorium 2011, str. 97

⁹⁸ Tamtéž str. 101

⁹⁹ SSM – Socialistický svaz mládeže

¹⁰⁰ OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994, str. 53

ostatními sektory výroby. Projevilo se to především v nedostatečném zásobování běžného spotřebního zboží. Byl nízký podíl dováženého zboží a domácí výrobky byly často nespolehlivé, drahé a především jich byl nedostatek. Výkyvy v zásobování a obecně v produkci se objevily i v potravinářství. Dlouhé fronty na většinu výrobků a potravin byly běžnou součástí života v Československu.¹⁰¹

Neschopnost státu zajistit občanům běžné spotřební zboží a služby obecně, zapříčinila vznik černé ekonomiky. Ta se týkala jak získání určitého druhu zboží, tak i služeb a výhod. Pokud rodiče chtěli dát své děti na vysokou školu, často se toto neobešlo bez úplatků nebo „dárků“. Podobná situace nastala při udělování výjezdních doložek. Tato praxe prostupovala téměř všechna odvětví a téměř všechny vrstvy společnosti. Úsloví „Kdo nekrade každou hodinu, okrádá tím rodinu“ se rozšířilo mezi obyvatelstvem jako z části humorné pořekadlo, ale zároveň jako pravdivá výpověď o soudobé realitě. Odlišná situace byla u vládnoucí vrstvy, u lidí, kteří byli blízcí vládní nomenklatuře nebo byli přímo jejími členy. Tato vrstva společnosti měla přístup do obchodů, které běžným občanům nebyly přístupné a ke zboží, které se běžně neobjevovalo. Nebyli tedy závislí na vnitřním trhu.¹⁰²

Nepříliš dobrá ekonomická situace a uvolňování ze strany Sovětské svazu, které však nemělo na Československo téměř žádný vliv, začalo v lidech probouzet nespokojenost s vládou KSČ a naopak začali být více otevření myšlenkám disidentských hnutí.

Svědčí o tom masová demonstrace 21. srpna 1988 u příležitosti výročí okupace. Jedná se o první demonstraci po devatenácti letech, které se zúčastnila většinová společnost. Jev, který se začal šířit, bylo vytváření a podepisování petic. Nejčastějším požadavkem petic bylo propuštění politických vězňů jako např. Václava Havla, Petra, Cibulky nebo Jana Čarnogurského. Tato iniciativa většinou přicházela z disidentských kruhů. Podstatné pro tuto iniciativu bylo to, že většina signatářů byli běžní občané. Nesouhlas s režimem již nevyjadřovali pouze disidenti, umělci a lidé žijící v exilu, ale i většinová společnost.¹⁰³

Dalším zlomem ve společnosti a ve vztahu ke KSČ byl zásah policie proti shromáždění na Václavském náměstí v lednu 1989. V týdnu 15. – 21. ledna 1989 se konalo na Václavském náměstí shromáždění u příležitosti uctění památky Jana Palacha, který se upálil na protest proti srpnové okupaci. Akce měla probíhat poklidně. Účastníci však byli již první den brutálně rozehnáni bezpečnostními složkami. I přes tvrdost policejního zásahu, se

¹⁰¹ OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994 str. 53

¹⁰² Tamtéž str. 53

¹⁰³ Tamtéž str. 58

lidé další den na Václavském náměstí sešli znovu a opakoval se průběh a brutalita policejního zásahu. Tento scénář se opakoval i další dny. Policie i vedoucí činitelé KSČ byli zaskočení, že se lidé i přesto všechno vždy na Václavském náměstí sešli. Během zásahů proti demonstrantům byla použita vodní děla, obušky, a slzný plyn. Jsou známy i příklady, kdy někteří účastníci shromáždění byli odvezeni za Prahu a tam dodatečně zmláceni policií.¹⁰⁴

Zhoršující se ekonomická situace, nepřítel ochotná reakce KSČ na Gorbačovovy reformní snahy, větší občanská participace a odpor vůči brutálnosti policejních zásahů proti občanským shromážděním byly jedněmi z hlavních příčin, které přiměly obyvatele jít v listopadu 1989 do ulic.

7.2 Listopad 1989 a počátek konce

I přes mírný útlum demonstrací a protestních akcí přes léto 1989, se na podzim lidé opět začali aktivizovat. Ve společnosti bylo cítit, že krize režimu se stále prohlubuje. KSČ špatně reagovala na reformní snahy v zahraničí a ozývala se kritika z jejích vlastních řad. KSČ byla rozdělená na reformní a konzervativní křídlo. Demonstrací, podpisových akcí a jiných forem odporu se účastnila většinová společnost, která bývala oporou režimu. A nyní se obracela proti němu. Strana však i přes tento zvyšující se tlak ve společnosti neměla žádný zájem na zahájení dialogu s disidentskými skupinami. Požadavky a kritiku z jejich strany chtěla řešit např. personální obměnami.¹⁰⁵ Situace se tedy ocitla tzv. na mrtvém bodě. Strana nechtěla vést dialog a v disidentském hnutí se nenašel nikdo, kdo by měl vliv či iniciativu se o toto více zasazovat.

Odlišnou a radikálnější skupinou v přístupu vůči režimu byli studenti. Ti se od představitelů disentu lišili tím, že neměli zkušenosti např. s Pražským jarem a následnou vojenskou okupací, nebyli vystaveni pečlivým prověrkám a indoktrinaci v 70. letech a necítili se být tolik závislí na režimu jako generace jejich rodičů. Byl zde také generační spor, kdy studenti vinili starší generaci za „schizofrenní“ chování. Na veřejnosti říkat jednu věc, v soukromí jinou.¹⁰⁶

Studenti jako nový opoziční proud se začali projevovat silněji v letech 1988 – 89. Počátky jejich odporu byly petice za zrušení výuky marxismu – leninismu na vysokých školách, odstranění monopolu Svazu socialistické mládeže na zastupování studentů či petice

¹⁰⁴ OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994, str. 86

¹⁰⁵ Tamtéž str. 91

¹⁰⁶ Tamtéž str. 91

za zrušení vyloučení několika posluchačů Pedagogické fakulty za účast na lednových demonstracích.¹⁰⁷

Akce 17. listopadu se konala jako připomenutí výročí uzavření vysokých škol nacisty v roce 1939. Jednalo se o úředně povolenou akci, protože kromě nezávislých studentů se na pořádání průvodu podíleli také členové SSM. Toto shromáždění nebylo zamýšleno, jako protistátní demonstrace. I přesto bylo shromáždění provázeno důslednými bezpečnostními opatřeními. V čase od osmé hodiny ranní 17. listopadu až do osmé hodiny ranní 20. listopadu byla vyhlášena ministerstvem vnitra mimořádná bezpečnostní akce. Ve stejný den, kdy se mělo konat shromáždění, se sešli M. Jakeš, K. Kincel a M. Štěpán a všichni se shodli, že nesmí dojít k zásahu proti účastníkům shromáždění.

To, že této akci nikdo z vedení nepřikládal velký význam, dokládá např. to, že téměř nikdo z čelních představitelů nebyl ten den v Praze. Nikdo neočekával větší problémy či komplikace. Ani nebyla uplatňována běžná praxe, tedy zatýkání předních disidentů těsně před akcí.¹⁰⁸

Původní a schválená trasa protestu měla vést přes Albertov až na Vyšehrad, kde se měli účastníci shromáždění rozejít. To se nestalo a dav pokračoval dále směrem do centra, až byl zastaven na Národní třídě. I když původně nešlo o protistátní demonstraci, lidé skandovali hesla jako např. Jake do koše! nebo Masaryka na stovku. Klíčové pro bezpečnostní složky a přímým nařízením shora bylo zabránit davu dostat se na Václavské náměstí. Police a jiné pořádkové jednotky zatarasili davu další postup zatarasením ulice na Perštýně. Dav se zastavil. Policie se však obávala, že by dav mohl zatarasy obejít, a proto byl zablokován i druhý konec ulice, aby se dav nemohl vrátit směrem k Národnímu divadlu. V tuto chvíli stále mohli účastníci volně odcházet. Situace se změnila těsně po osmé hodině večer, kdy policie bránila lidem opustit prostor Národní třídy a snažila se shromáždění násilím rozehnat. Lidé byli nuceni projít uličkami tvořenými policisty a ti je brutálně bili obušky. Do teď není známo, kdo dal rozkaz k použití násilí a rozeznání davu těmito prostředky. Samotní účastníci se nijak agresivně vůči policii nechovali, naopak provolávali heslo „Máme holé ruce“ a dívky dávali policistům do klop květiny na znamení míru.

Násilný zásah proti účastníkům shromáždění, tedy především vůči studentům vyvolal ve společnosti zděšení a znepokojení. Nikdo nechápal, proč proti poklidnému davu studentů bylo užito takových prostředků.

Shromáždění studentů 17. listopadu 1989 a následný tvrdý zásah bezpečnostních

¹⁰⁷ OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994 str. 91

¹⁰⁸ Tamtéž str. 93

složek spustil lavinu událostí. 19. listopadu je založena platforma Občanské fórum a na základě této platformy se různá disidentská hnutí a organizace dohodli na společném postupu. 20. listopadu se většina vysokých škol rozhodla jít do stávk. Pořádají se demonstrace a shromáždění na různých místech v republice. Ta největší jsou pořádána na Václavském náměstí, kde se už 20. listopadu sešlo kolem 100 000 lidí. Až teď si vedení státu začalo uvědomovat závažnost situace, kterou předchozí dny podcenilo. Byla projednávána možnost vojenského zásahu proti demonstrujícím, do Prahy bylo přivezeno přes 4 000 příslušníků lidových milic. 21. listopadu přistoupí předseda vlády Ladislav Adamec na vyjednávání se zástupci Občanského fóra, na jednání však není přizván Václav Havel a zastupuje ho Jan Ruml. V ten samý den je v televizi odvysílán projev Miloše Jakeše ve kterém avizoval, že tvrdá linie socialistického rozvoje státu nebude opuštěna.

Zlomovým momentem pro KSČ byl 23. listopad. V ten den měl Miroslav Štěpán projev před dělníky ČKD Lokomotiva – Sokolovo. Poté, co účastníky shromáždění 17. listopadu označil za „patnáctileté děti“ byl dělníky vypískán. V ten moment KSČ zažila silný otřes, protože ztratila podporu těch, kteří měli být páteří socialistického státu.

Po celou dobu byly pořádány demonstrace a stávky, proti kterým stát už nijak nezasahoval. KSČ si byla vědoma příliš velké síly těchto shromáždění a také jejich mluvčí, Občanského fóra.

7.3 Vyjednávání a volby v roce 1990

KSČ se ocitla v úplné izolaci a byla otřesena. Většina společnosti jasně odmítla tvrdý zásah proti studentům na Národní třídě a jasně to dávala najevo na demonstracích a shromážděních po celém Československu. Odsouzení zásahu přišlo také ze stran Národní fronty. Ty se začaly distancovat od samotné KSČ a naopak přišly i s veřejnou kritikou stanovisek strany.¹⁰⁹ Reakce KSČ na probíhající demonstrace a nespokojenost ve státě byly pomalé. V proslovech komunistických funkcionářů často zazníval požadavek o nastolení klidu ve státě a udržení pořádku. Část ÚV KSČ navrhovala, aby tato krize byla řešena vojenskou silou, ale Miloš Jakeš tuto alternativu odmítl.

KSČ přestával mít vliv i na sdělovací prostředky. Československá televize se zavázala vysílat objektivní a pravdivé informace a také přešla do stávk. Československý

¹⁰⁹ OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994, str. 105

rozhlás také po 20. listopadu o událostech informoval otevřeně a nezkresleně. Také noviny přinášely nezkreslené a objektivní informace např. Svobodné slovo a Lidová demokracie.¹¹⁰

Miloš Jakeš ani zbytek vedení nebyli schopni na žádnou z těchto situací adekvátně a rychle reagovat. KSČ se proto pokusila vyhovět některým požadavkům přicházejícím z Občanského fóra a od veřejnosti. Jedním z hlavních požadavků byla personální obměna ve vedení KSČ. Požadavek na rezignaci Miloše Jakeše na funkci generálního tajemníka mělo Občanské fórum už ve svých zakládajících stanovách. Tento požadavek se naplnil 24. listopadu 1989. Občanské fórum i lidé tuto změnu uvítali, ale pobouřilo je, že ve své funkci v předsednictvu ÚV KSČ a vedoucího tajemníka městského výboru KSČ v Praze zůstal velmi neoblíbený Miroslav Štěpán. Po vzednutí nebyvalého odporu proti jeho osobě, následující den rezignoval na svou funkci vedoucího tajemníka a 26. listopadu se vzdal i místa v předsednictvu ÚV KSČ.¹¹¹

Na místo generálního tajemníka nastoupil Karel Urbánek. Jeho jmenování vyvolalo ve společnosti další velkou vlnu nevole a nespokojenosti. Jedou z věcí, která lidem vadila a zároveň byla terčem posměchu, bylo jeho předchozí zaměstnání výpravčího. Lidé už měli dost nekompetentních lidí ve vedení strany a státu. Urbánek se také ukázal jako velice slabý politik bez vlastní iniciativy.¹¹²

Občanské fórum trvalo na dialogu u „kulatých stolů“ podobně jako tomu bylo v Polsku. Toto uskupení se však nepovažovalo za politickou sílu nebo plnohodnotnou politickou opozici. Sami sebe považovali za mluvčí demonstrujících, kteří především požadovali dodržování základních práv a svobod. První setkání delegace vlády ČSSR a OF se uskutečnilo 26. listopadu 1989. Vládu vedl Ladislav Adamec a delegaci OF Václav Havel. Hlavním bodem jednání byla plánovaná generální stávka, která se měla uskutečnit 27. listopadu. Podmínky, které musely být splněny, aby ke stávce nedošlo byly tyto: odstoupení Gustava Husáka z funkce prezidenta, ustanovení vyšetřovací komise k událostem ze 17. listopadu, odstoupení zkompromitovaných členů vedení KSČ, propuštění všech politických vězňů a zastavení jejich trestního stíhání, svoboda tisku a přístupu k informacím a poskytnutí studentům 2x 60 minut v televizním vysílání.¹¹³ Ladislav

¹¹⁰ OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994, str. 111

¹¹¹ OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994, str. 112

¹¹² WHEATON, Bernard, KAVAN, Zdeněk: *The Velvet revolution: Czechoslovakia 1988 – 1991*, USA, Westview press 1992. str. 83

¹¹³ OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994, str. 113

Adamec se snažil s OF vyjednávat jako s rovnocenným politickým partnerem a proti jejich požadavkům se snažil dávat i ty své.

Jak se však po uskutečnění generální stávky ukázalo, tlak ulice byl nebyvale silný a toho si byli vědomi i samotní představitelé OF. Ti nechtěli a ani nemohli odstoupit ze svých požadavků, protože se obávali, že pokud by tak učinili, lidé by je považovali za zkorumpované, odmítli by je jako své zástupce a demonstrace a stávky by se mohly vymknout kontrole, pokud by ve státě už nebyl nikdo, kdo by měl na veřejné mínění vliv.¹¹⁴

Dalšího jednání 25. listopadu se prvně zúčastnila delegace skupiny Verejnost proti násiliu. Tato skupina vznikla 19. listopadu jako obdoba OF na Slovensku. Její představitelé také navrhli demisi vlády, protože to jediné by mohlo veřejnost více uklidnit.

Po delší diskuzi se obě strany dohodly na rekonstrukci vlády, kterou byl pověřen právě Ladislav Adamec. Ten měl novou vládu sestavit do 3. prosince. V této vládě měli zasednout jak lidé bez stranické příslušnosti, tak členové strany Národní fronty. V programovém prohlášení vlády také mělo být, že se vláda zavazuje k právnímu zajištění všech občanských svobod jako např. právo shromažďování, svoboda projevu, svoboda tisku atd. a zrušení Lidových milic.

Ladislav Adamec však v rozporu s jeho tiskovým prohlášením, ve kterém představil budoucí vládu, která bude vytvořena na širokém koaličním základě a bude vládou odborníků a profesionálů, vytvořil vládu, ve které většina členů byli komunisté. Konkrétně 15 členů KSČ a 5 nestraníků. Reakce na sebe nenechala dlouho čekat. Po představení návrhu nové vlády veřejnost spontánně vyšla do ulice jako vyjádření nesouhlasu.

I přes ztroskotání tohoto návrhu byl Ladislav Adamec pro OF a VPN hlavním vyjednávacím partnerem. OF a VPN tedy navrhli vlastní sestavení vlády, ve které budou zástupci obou těchto skupin, poté zástupci Lidové strany a zástupci Československé strany socialistické. Také podali konkrétní personální návrhy na ministra financí (Václav Klaus), ministra zahraničí (Jana Dienstbiera) a ministra práce a sociální péče (Petr Miller). Adamec tyto návrhy odmítl a zároveň s tím podal demisi.¹¹⁵

Ladislav Adamec skutečně 7. prosince odstoupil z pozice předsedy vlády. Nahradil ho Marián Čalfa v nové federální vládě, která začala fungovat 10. prosince 1989. Ve stejný den také abdikoval Gustav Husák a 29. prosince byl nahrazen ve funkci prezidenta Václavem Havlem. Tato vláda je nazývána „vláda národního porozumění“. Jejími hlavními cíli byla

¹¹⁴ OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994, str. 114

¹¹⁵ Tamtéž str. 117

příprava na přechod k tržnímu hospodářství, nový návrh ústavy a příprava na první svobodné parlamentní volby. Ty se konaly v červnu 1990 a potvrdili oblibu OF v Česku a VPN na Slovensku. Obě uskupení tyto volby vyhrála.

8. Závěr

Co bylo tedy úkolem této bakalářské práce? Na začátku jsem si stanovila otázku, co bylo příčinou velice rozdílného konce komunistického režimu v Československu a Rumunsku. Na tuto otázkou jsem se pokusila odpovědět pomocí Linzovi teorie, podle které typ vládnoucího režimu determinuje i jeho konec. Proto značnou část této bakalářské práce tvoří snaha určit tento typ vládnoucího režimu v obou zemích. Stejně jako Linz jednotlivé režimy definoval skrze čtyři kategorie (pluralismus, ideologie, vůdcovství a mobilizace), tak i já jsem realie obou zemí představila právě na těchto čtyřech kategoriích. I když v obou zemích byl hlavní ideologií marxismus – leninismus a vedoucí úlohu ve státě měla komunistická strana, realita jak v Československu, tak i v Rumunsku byla jiná.

Po představení všech čtyř kategorií u obou zemí a porovnání těchto realii s teoretickým základem Linzových čtyř typů nedemokratických režimů můžeme Rumunsko označit za sultanistický režim s totalitními prvky a Československo jako zamrzlý post-totalitarismus. Co to však pro nás znamená? A především pro konce těchto dvou režimů?

I když jsem v práci postupovala chronologicky a nejdříve představila dobové realie v obou zemích, které panovaly před „bodem zlomu“ a poté až konce obou režimů, nyní to udělám opačně. Prvně ve zkratce znovu představím samotný proces pádu komunistického režimu, jakým způsobem tento konec nastal a skrze tyto události a nám již známé realie obou zemí představím, proč byla zvolena tato cesta, respektive proč se jednotliví aktéři ocitli v této situaci.

V Rumunsku byl pád komunistického režimu velice rychlý a zároveň násilný a krvavý. Byl provázen občanskými nepokoji, protesty a násilnostmi. Vyvrcholením střetů občanů s policií a jinými bezpečnostními složkami, byla poprava Nicoale Ceausesca a jeho ženy Eleny. Jak jsem představila v podkapitole 7.2 konec režimu v Československu, toto jsou dva diametrálně odlišné scénáře. Proč?

Jedním z hlavních důvodů násilného průběhu revoluce v Rumunsku byla absence jakékoliv opoziční, disidentské nebo jiné organizované skupiny v zemi. Existence takové skupiny by minimálně zajišťovala tlumočení jistých požadavků ať už ohledně odstoupení Ceausesca, zmírnění cenzury a diktatury nebo pouhé zlepšení velice tristní ekonomické situace. Tato skupina by také dokázala část obyvatel sjednotit a dát vládnoucímu režimu najevo, že zde existuje skupina obyvatel, kteří nejsou se současnou situací spokojeni. Jistá organizovaná forma protestu a opozice s jasně danými požadavky by mohla být

prostředníkem mezi režimem a občany a vyjednáváním zabránit násilí na obou stranách. Tyto hypotetické představy o rumunské opoziční skupině čerpám z příkladů z jiných komunistických zemí. Existence takové skupiny však nebyla možná z důvodu silně personalizovaného režimu, který v Rumunsku vládl. Už ze samotné podstaty sultanistického režimu není existence opoziční skupiny možná. Sultanistický vládce často ovládá ozbrojené složky, které plní jakékoliv jeho příkazy. V případě Ceausesca a Securitate tomu nebylo jinak. Potlačování a likvidace jakéhokoliv náznaku opozice či nesouhlasu bylo velice efektivní. Protože byla potlačována i vědecká a umělecká elita Rumunska a nebylo jí dovoleno vytvořit žádnou organizovanou skupinu, nebyl zde nikdo, kdo by jasně formuloval požadavky či program v opozici vůči vládnoucímu režimu. Lidé, kteří šli na demonstrace a účastnili se nepokojů neměli žádná hesla, neměli žádný program, ke kterému by se mohli hlásit na rozdíl od občanů Československa. Jejich nespokojenost, program i požadavky byly tlumočeny Občanským fórem a jeho mluvčím Václavem Havlem. Jediné, co lidem v Rumunsku zůstalo a s čím šli do ulic, byl jejich hněv a zároveň beznaděj z bídné životní situace. Při demonstracích jim nešlo o dialog s mocí, nevolali po dodržování občanských práv a svobod. Jediné a zároveň to nejsilnější co je spojovalo, byla nenávist a odpor k jedinému člověku: Nicolae Ceausescu. Svou ješitností, kultem osobnosti, glorifikací a uzurpováním si veškeré moci pro sebe si Ceausescu kopal vlastní hrob. Doslova. Pokud by ve státě existovalo více center moci, pokud by zde byl alespoň minimální politický pluralismus, lidé by nezaměřili veškerou svou nespokojenost na jednu osobu. A vyvrcholením této nenávisti byla diktátorova poprava. Jeho smrtí se rozpadlo vše, co představoval. I když byl tento akt vnímán ve světě veskrze negativně, občanům Rumunska muselo v ten moment připadat, že zlo bylo poraženo a nyní konečně budou svobodní.

Události v Rumunsku lze také představit na teorii „four-play game“. V této teorii jsou hlavní aktéři, kteří mezi sebou jednají a při úspěšném vyjednávání může dojít ke sjednanému přechodu, k paktu. Vzhledem k tomu, že režim v Rumunsku je definován jako sultanistický s totalitními tendencemi, je existence „four-play game“ vyloučena už ze samotné podstaty fungování tohoto režimu. Vůdce v tomto režimu je držitelem veškeré moci ve státě, nepovoluje žádné názorové odchylky a linie, proto nemohou existovat jak soft-liners ani hard-liners. Důvod neexistence opozice jsem vysvětlila v předchozím odstavci. Není zde tedy nikdo, kdo by měl s kým jednat. Jediným aktérem jsou zde občané bez jakéhokoliv programu a organizovanosti a vůdce, který nemá žádný zájem se o moc dělit. Jak tato kolize dopadne je na případu Rumunska zřejmé.

Teorie „four-play game“ nám naopak může pomoci vysvětlit klidný přechod

z komunistického režimu do demokratického v Československu v roce 1989. Vznik Občanského fóra pomohl občany Československa sjednotit v jejich požadavcích, názorech, ale i nespokojenosti. Zároveň však tuto nespokojenost a volání po změnách dokázalo Občanské fórum korigovat především svými požadavky nenásilí a dialogu s mocí. Lidé cítili, že je někdo v jejich požadavcích zastupuje a tato organizace skutečně má šanci něco změnit. Tento vztah byl reciproční. Protože Občanské fórum mělo jasné stanovené požadavky, které vycházely z většinové společnosti, tak jim lidé vyjadřovali masovou podporu. A právě tato masová podpora především během stávek a demonstrací ukázala vládnoucí straně, že je zde síla, kterou nemohou ignorovat. Musí s ní navázat onen požadovaný dialog a začít ji brát, jako plnohodnotnou politickou opozici. Toto vyjednávání mezi zástupci Občanského fóra a umírněným křídlem komunistů nakonec vyvrcholilo ve sjednání paktu. Komunistická strana odstoupila, bylo umožněno opětovné svobodné tvoření politických stran a hnutí a kapitulovala na své výsadní postavení ve státě. Na oplátku tato strana nebyla zakázána a mnoho jejích členů stálo u zrodu demokratického státu.

Jak se ale mohla zrodit politická opozice ve státě, kde vůdčí postavení měla komunistická strana, která nesnesla žádné možné ohrožení své moci? Režim v normalizovaném Československu skrze ony čtyři kategorie a dobovou situaci byl definován jako zamrzlý post-totalitární. I když si KSČ stále udržovala své výsadní postavení a téměř vše ve státě bylo pod její kontrolou, nepoužívala tak tvrdé prostředky k udržení tohoto stavu. Pokud by u nás panoval čistě totalitární režim, představitelé jakékoliv opozice by byli pravděpodobně i fyzicky likvidováni a to co nejpečlivěji. Disidentské skupiny v Československu byly samozřejmě také státem „šikanovány“ a mnoho jejích členů bylo zatčeno nebo sledováno policií. Stát už však neměl zájem nebo spíš nechtěl používat příliš tvrdé metody. Režim v Československu chtěl mít v zemi co největší klid, pořádek a harmonii. A to by těmito násilnými perzekucemi narušil a tím by i narušil rovnováhu vztahů s jeho občany. Ti byli oficiálně poslušní režimu a uznávali KSČ jako vedoucí stranu ve státě, zároveň však odmítali přílišnou tvrdost ze strany státu a to i vůči okrajovým skupinám společnosti. Nesouhlas většinové společnosti s násilím státu na občanech se silně projevil při lednových událostech v roce 1989. Proto, i když okrajově a v situaci, kterou jim stát velmi ztěžoval, stále se disidentská hnutí mohla rozvíjet a alespoň omezeně operovat. Je pravda, že o Chartě 77 vědělo před rokem 1989 minimum lidí a ještě méně se k ní hlásilo, ale lidé, kteří Chartu představovali a tvořili ji, mohli po celý čas formulovat své požadavky, organizovat se a nakonec převzít iniciativu.

To proč také lidé netíhli k násilnostem, bylo pravděpodobně z toho důvodu, že k režimu

samotnému necítily takovou nenávist a nespojovali si ho s jedním člověkem jako v Rumunsku. Na konci 80. let se začala ekonomická situace v Československu zhoršovat, ale rozhodně nebyla tak kritická jako právě v Rumunsku. A i když režim užíval represe vůči svým odpůrcům a kritikům, jak bylo výše zmíněno, nejednalo se o nijak extrémně násilné metody.

Celá tato práce se soustředí na typ režimu. Po určení typu režimu uvidíme, jaké aktéry vyprodukoval. Tito aktéři a jejich jednání a strategie jsou silně ovlivněni charakterem daného režimu, ve kterém existují a hranicemi a možnostmi, které jim dává. Pokud je režim sám o sobě extrémní a i samotné aktéry tlačí do krajností, tak i samotný konec režimu je extrémní. Pokud však režim funguje v jistých mezích a chování jeho představitelů je vcelku předvídatelné a umírněné, tak na to reagují opoziční aktéři. Ti také postupují v určitých vymezených hranicích a jejich jednání je adekvátní situaci. Pokud tedy Ceausescu svůj kult osobnosti dovedl do krajností a stejně tak životy lidí v Rumunsku, ti samí lidé byli ochotní jít při jeho svržení také do krajností. Pokud režim v Československu sice opozici potlačoval, ale ne zcela likvidoval a neuplatňoval na obyvatele systematický teror a perzekuce, poté i občané a opoziční skupiny se snažily jednat s vládnoucím režimem vstřícně a vyhnout se radikálním řešením. Toto je i odpověď na mou výzkumnou otázku. Důvodem tak rozdílného konce komunistického režimu v Rumunsku a Československu je chování daných režimů vůči svým aktérům, které zároveň tento režim utvářel. Tito aktéři jsou ovlivněni prostředím, ve kterém existovali, jejich jednání a strategie je tímto prostředím také ovlivněno. Režim sám si prostřednictvím svých aktérů a jejich existencí či absencí utváří i vlastní konec. Jako velice zjednodušené shrnutí této Linzovi teorie, kterou jsem se v této práci uplatňovala na příkladech Rumunska a Československa, můžeme parafrázovat Newtonův třetí pohybový zákon: Proti každé akci působí stejná reakce.

9. Literatura a zdroje

BALÍK, Stanislav a kolektiv. *Politický systém českých zemí 1848 – 1989*, Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007. ISBN 978-80-210-4250-6

BROWN, Archie: *Vzestup a pád komunismu*. Brno, Jota 2011, ISBN 978-7217-812-4

CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*. Praha, Metropolitan university press a nakladatelství Libri, 2016, ISBN 978-80-7277-556-9

KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějí a nová očekávání – K dějinám české společnosti 1969 – 1993*, Academia – Praha 2012, ISBN 978-80-200-2043-7

KOLÁŘ, Pavel a kolektiv. *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů AV ČR, 2016, ISBN 978-80-87912-62-1

KUNC, Jiří, DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra: *O přechodech k demokracii*, Sociologické nakladatelství, Praha 1994, ISBN 80-901424-8-6,

LINZ, Juan J., STEPAN, Alfred: *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post – communist Europe*. Baltimore a Londýn, The Johns Hopkins University Press, 1996. ISBN 0-8018-5157-2

LINZ, Juan, CHEHABI, H.E. : *Sultanistic regimes*. Baltimore a Londýn, John Hopkins University press, 1998. ISBN 0-818-5693-0

OTÁHALA, Milan: *Opozice, moc a společnost 1969/1989*. Praha, Maxdorf 1994, ISBN 80-85800-12-8

PULLMAN, Michal. *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismus v Československu*, Praha: Scriptorium 2011, ISBN 978-80-87271-31-5

ROPER, Steven D.: *Romania: The unfinished revolution*. Harwood academic press, 2000, ISBN 90-5823-028-7

ŠTEFEK, Martin. *Za fasádou jednoty – KSČ a SED po roce 1985*, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2014, ISBN 978-80-7465-121-2

TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve 20. století*, Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Klementinum 2016, ISBN 978-80-246-3178-3

TREPTOW, Kurt W.: *Dějiny Rumunska*, Praha, Nakladatelství Lidové Noviny 2000, ISBN 80-7106-348-7

VILÍMEK, Tomáš. „*Všichni komunisté do ureň!*“ *Volby v Československu v letech 1971 – 1989 jako společenský, politický a státněbezpečnostní fenomén*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2016. ISBN 978-80-7285-198-0

VILÍMEK, Tomáš: K otázce vztahu a vzájemné reflexi opozice a společnosti v Československu po roce 1948 v knize: *Opozice a společnost po roce 1948*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009. ISBN: 978-80-7285-122-5

WHEATON, Bernard, KAVAN, Zdeněk: *The Velvet revolution: Czechoslovakia 1988 – 1991*, USA, Westview press 1992. ISBN: 0-8133-1204-3

ŽENÍŠEK, Marek: *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk s.r.o., 2006, ISBN 80-7380-008-X

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. Sjezdu KSČ, 1970

Internetové zdroje:

RŮŽIČKA, Daniel. *Úřad pro tisk a informace (online)*, (Cit. 30.6. 2019).
Dostupné z: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/cenzura_04.php

10. Použité zkratky

KSČ – Komunistická strana Československa

OF – Občanské fórum

VNP – Verejnosť proti násiliu

RKS – Rumunská komunistická strana

FNS – Fronta národní spásy

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

SSM – Socialistický svaz mládeže

ÚV KSČ – Ústřední výbor komunistické strany Československa